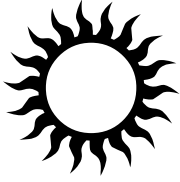

પ્રવેશિકા

લેખક : ગોસ્વામી શ્રીશરદ્દુમારજી
(માંડવી-કચ્છ)

પ્રકાશક :

શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ,
કંસારા બજાર, માંડવી-કચ્છ,
ગુજરાત, ૩૭૦૪૬૫. ફોન : (૦૨૮૩૪) ૨૩૧૪૬૩

લેખક-સમ્પાદક :

ગોસ્વામી શ્રીશરદ્દુમારજી (માંડવી-કચ્છ)

પ્રકાશનવર્ષ :

શ્રીવલ્લભાજી ૫૩૧, વિ.સં. ૨૦૬૫

નવમું સંસ્કરણ પ્રતિ : ૪,૦૦૦

ગ્રન્થપ્રકાશન સહાય : રૂ. ૧૦-૦૦

(પોસ્ટેજ-પેકેજિંગ : રૂ. ૫)

મુદ્રક : સ્વસ્તિક ઑક્સિડે, ભુજ

WWW.PUSHTIMARG.NET

શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ, માંડવી - કચ્છ

ગ્રન્થ	પ્રકાશનસંહાય
સામ્પ્રદાયિક પરીક્ષાની પાઠ્યપુસ્તકો	
૧. પ્રવેશિકા, લેખક : ગોસ્વામી શરદ્ (ગુજરાતી)	૧૦
૨-૩. પ્રવેશિકા, લેખક : ,, ,, (હિન્દી-અંગ્રેજી)	નિ:શુલ્ક
૪. પુષ્ટિપ્રવેશ-૧, લેખક : ગોસ્વામી શરદ્ (ગુજરાતી)	૧૦
૫. પુષ્ટિપ્રવેશ-૨, લેખક : ,, ,, (ગુજરાતી)	૧૦
૬. પુષ્ટિપ્રવેશ ૧-૨, લેખક : ,, ,, (હિન્દી)	નિ:શુલ્ક
૭. પુષ્ટિપથ, લેખક : ગોસ્વામી શરદ્ (ગુજરાતી)	
૮. પુષ્ટિપથ, લેખક : ગોસ્વામી શરદ્ (હિન્દી)	
૯. પ્રમેયરત્નસંગ્રહ, લેખક : ગોસ્વામી શરદ્ (ગુજ.)	૨૫
૧૦. Manual of the devotionalpath of Pushti. પુષ્ટિપ્રવેશ ૧-૨ તથા પુષ્ટિપથનો અંગ્રેજી અનુવાદ.	૬૫
તત્ત્વદર્શનવિષયક રાષ્ટ્રીય સેમિનારમાં પ્રસ્તુત થયેલ વિભિન્ન શોધપત્રો તથા ચર્ચા નો સંગ્રહ (સંસ્કૃત-હિન્દી-અંગ્રેજી)	
૧૧. શબ્દખણ્ડીયા વિદ્વત્પરિચર્યા	૨૦૦
૧૨. અન્યખ્યાતિવાદીયા વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	૧૫૦
૧૩. કાર્યકારણભાવમીમાંસા વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	૨૦૦
૧૪. પ્રત્યક્ષપ્રમાણ વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	૧૫૦
૧૫. વાલ્લભવેદાન્ત નિબન્ધસંગ્રહ, લેખક : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
સામ્પ્રદાયિક વિચારગોષ્ઠીમાં પ્રસ્તુત થયેલા વિભિન્ન શોધપત્રો તથા તેના ઊપર થયેલ ચર્ચા નું સંકલન	
૧૬. વાર્તાપરિચર્યા	૧૫
૧૭. અધિકારપરિચર્યા	૧૦૦
૧૮. સાધનાપ્રણાલી	૫૦
૧૯. પુષ્ટિભક્તિમાં કથા-ગુણગાન સાધના	૫૦
૨૦. શરણાગતિ વિચારગોષ્ઠી	૫૦
૨૧. શરણાગતિ વિચારગોષ્ઠી એક પૂરક પ્રશ્નોત્તરી	નિ:શુલ્ક
૨૨. સેવા-સમર્પણ વિચારગોષ્ઠી	૫૦
નિત્યસ્તોત્રપાઠ	
૨૩. પુષ્ટિપાઠાવલી (ગુજરાતી)	૧૦
૨૪. પુષ્ટિપાઠાવલી (હિન્દી)	૧૦
૨૫. પુરુષોત્તમસહસ્રનામ-ત્રિવિધલીલાનામાવલી (અનુવાદ સહિત)	૨૦
૨૬. પુષ્ટિવિધાનમ્-૧ (પાઠાવલી, વ્રજભાષા)	અપ્રાપ્ય
૨૭. પુષ્ટિવિધાનમ્-૧ (પાઠાવલી, ગુજ.)	અપ્રાપ્ય
સન્દર્ભગ્રન્થો	
૨૮. પુષ્ટિવિધાનમ્ પાદાનુક્રમણિકા	૧૦
૨૯. Computer CD : ww.pushtimarg.net	અપ્રાપ્ય
૩૦. Summary of Shuddhadvait Vangmay, By Sharad Goswami	15
અધ્યયનોપયોગી ગ્રન્થો	
૩૧. તત્વાર્થદીપનિબન્ધાન્તર્ગત શાસ્ત્રાર્થપ્રકરણમ્ (વ્રજભાષાટીકા) સાધારણસંસ્કરણ / રાજસંસ્કરણ	૫૦/૭૦
૩૨. તત્વાર્થદીપનિબન્ધાન્તર્ગત સર્વનિર્ણયપ્રકરણમ્ (વ્રજભાષાટીકા) સાધારણસંસ્કરણ / રાજસંસ્કરણ	૮૦/૧૦૦

૩૩. પુષ્ટિવિધાનમ્-૨ (વ્યાકરણમ્.)પદચ્છેદ, શબ્દપરિચય, સમાસવિગ્રહ, સંધિવિગ્રહ, અન્વય વગેરે સહિત ૧૦૦	
૩૪. પુષ્ટિવિધાનમ્-૩ (વ્રજભાષાવિવૃત્તિ)	૮૦
૩૫. શ્રીભાગવત મહાપુરાણ (ગુર્જરભાષાનુવાદ)	૩૦૦
૩૬. ગૃહસેવા અને વ્રજલીલા, વિવેચક : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી(ગુજ.)	નિ:શુલ્ક
૩૭. ગૃહસેવા ઔર વ્રજલીલા, વિવેચક : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી(વ્રજભાષા)	નિ:શુલ્ક
૩૮. પુષ્ટિપ્રવાહમધ્યાદ્યાભેદ, વિવેચક : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી(ગુજ.)અપ્રાપ્ય-	નિ:શુલ્ક
૩૯. રસદંષ્ટિની તરફેણમાં, લેખક : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી(ગુજ.)	નિ:શુલ્ક
૪૦. જિન શ્રીવલ્લભરૂપ ન જાન્યો, ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી લિખિત સર્વોત્તમસ્તોત્રની વિસ્તૃત ભૂમિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ, શ્રીવલ્લભાષ્ટક, સપ્તશ્લોકી, શ્રીવલ્લભસ્તોત્રો, પચ્ચશ્લોકી, શિક્ષાશ્લોકી આદિ ગ્રન્થોપર વિવેચન નું ૪૫૦ થી વધુ પાનામાં સંકલન.	૭૦
૪૧. સેવાકીમુદ્રી-નવધાભક્તિ (હિન્દી), વિવેચક: ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૪૨. કૃષ્ણાશ્રય, શ્રીકલ્યાણરાયજી લિખિત સંસ્કૃત ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ	૭
૪૩. સિદ્ધાન્તનું આચમન, પ્રશ્નોત્તરી, ઉત્તરદાતા : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૪૪. બ્રહ્મવાદભૂમિકા (હિન્દી), લેખક : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૪૫. અમૃતવચનાવલી (ગુજરાતી), પ્રાચીન-અર્વાચીન-આધુનિક ગોસ્વામી આચાર્યોની સિદ્ધાન્તોક્તિનો રંગીન ચિત્રો સહિત સંગ્રહ	નિ:શુલ્ક
૪૬. અમૃતવચનાવલી (હિન્દી), પ્રાચીન-અર્વાચીન-આધુનિક ગોસ્વામી આચાર્યોની સિદ્ધાન્તોક્તિનો રંગીન ચિત્રો સહિત સંગ્રહ	નિ:શુલ્ક
૪૭. વિશોધનિકા ભાગ-૪ (ગુજ અનુવાદ), લેખક : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૪૮. ભગવદ્ગીતા, અનુવાદક : શ્રીનાનુલાલ ગાંધી. પદચ્છેદ, અન્વય, શબ્દપરિચય, વૃત્તિપરિચય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ, વિવેચન, પાદાનુક્રમણિકા, ગીતાતાત્પર્ય તથા ન્યાસાદેશવિષયક ગુજરાતી અનુવાદ સાથે.	૫૦
૪૯. ભક્તિવર્ધિની, વ્યાખ્યાતા : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૫૦. પુષ્ટિઅસ્મિતા સંવર્ધક શિબિર, રાષ્ટ્રીય સંમેલન-ભરૂચ , વિસ્તૃત અહેવાલ	૨૫
૫૧. પોડગ્રન્થગત ઉપદેશો અને તેમની ૨૮ વાર્તાઓ, લેખક : શ્રીભૂષેન્દ્રભાઈ ભાટીયા	૪૦
૫૨. સેવા (ઋતુ-ઉત્સવ-મનોરથ) હિન્દી, વ્યાખ્યાતા : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૫૩. સેવા (ઋતુ-ઉત્સવ-મનોરથ) ગુજરાતી, વ્યાખ્યાતા : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિ:શુલ્ક
૫૪. આધુનિક ન્યાયપ્રણાલી અને પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનાપ્રણાલી નો આપસી ટકરાવ, લે. : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી (ગુજરાતી)	નિ:શુલ્ક
૫૫. આધુનિક ન્યાયપ્રણાલી ઔર પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનાપ્રણાલી કા આપસી ટકરાવ, લે. : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી (હિન્દી)	નિ:શુલ્ક
૫૬. શ્રીગોપીનાથપ્રભુચરણ, શ્રીગોપીનાથજીના વિષયમાં ઉપલબ્ધ (ચિત્રજી, હસ્તાક્ષર, પદ, ઇતિહાસ, રચના વગેરે) તમામ માહિતિનો સંગ્રહ. (ગુજ.-હિન્દી)	૨૫
૫૭. શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર, ભાગવતના દશમસ્કન્ધનો ભાવાનુવાદ, લેખક : શ્રીનાનુલાલ ગાંધી	૮૦

સહયોગ પ્રકાશન

શ્રીભાગવતસુબોધિની ગુર્જરાનુવાદ અનુવાદક : શ્રીનાનુલાલ ગાંધી (પુસ્તકો ઉપલબ્ધ હશે તે પ્રમાણે સેટમાંજ આપવામાં આવશે)	
દશમસ્કન્ધ તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ	
દશમસ્કન્ધ તામસ પ્રમેય પ્રકરણ	
દશમસ્કન્ધ તામસ સાધન પ્રકરણ	
દશમસ્કન્ધ તામસ ફલ પ્રકરણ	
દશમસ્કન્ધ સાત્ત્વિક પ્રમેય-સાધન-ફલ પ્રકરણ	
Srimad Vallabhacharya, His Philosophohy and Life, by Prof. J. G. Shah	100
Srimad Vallabhacharya, His Philosophy and Religion, by Prof. J. G. Shah	300
Sri Vallabhacharya and His Teachings, by Dr. Chimanlal Vaidya	100
Doctrines of Vallabhacharya, by Ishverbhai S. Amin	100

પ્રવચનોની એમ્.પી.શ્રી તથા વીડીઓ સી.ડી.

પ્રતિ સીડી રૂ. ૧૫ - ડી.વી.ડી. રૂ. ૩૦

ગોસ્વામી શ્રીશ્યામ મનોહરજી :

એમ્.પી.શ્રી સી.ડી. :

સર્વોત્તમસ્તોત્રમ્ ૧૫૫ - ૨૦૦૭ પર્મન, કુલ ૩૧ સી.ડી.

સાધનપ્રકરણમ્ ૮૮ સે ૨૦૦૭ પર્મન, કુલ ૨૧ સી.ડી.

પુષ્ટિવિધાનમ્ ૮૬, ૪ સી.ડી.

પઞ્ચશ્લોકી ગુજરાતી ૮૭, ૨ સી.ડી.

વલ્લભવચનામૃત ૮૮-૨૦૦૧, ૨૦૦૩/૪, ૫; કુલ ૧૧

પુષ્ટિપ્રવાલમર્યાદાભેદ ગુજરાતી ૮૪, ૧ સી.ડી.

સિદ્ધાન્તરહસ્યમ્ ૨૦૦૦, કુલ ૨ સી.ડી.

નવરત્નમ્ ૮૬, ૧ સી.ડી.

ભક્તિવર્ધિની ગુજરાતી ૮૨, ૧ સી.ડી.

અન્તઃકરણપ્રબોધ ૧ સી.ડી.

સેવાકલમ્ ૧ સી.ડી.

પત્રાવલમ્બનમ્ ગુજરાતી, ૮૪, ૨ સી.ડી.

સિદ્ધાન્તવચનાવલી ગુજરાતી ૮૨, ૩ સી.ડી.

ગોપીગીત ૨ સી.ડી.

ભગવદ્ગીતા ગુજરાતી અધ્યાય ૪(અપૂર્ણ), ૮૬, ૧૨, ૧૫; કુલ ૭

પુષ્ટિઅસ્મિતા ગુજરાતી, ૧ સી.ડી.

ગૃહસેવા ઔર વ્રજલીલા ૮૮, ૧ સી.ડી.

સેવાકોમુદ્રી ગુજરાતી ૮૨, ૨ સી.ડી.

ષોડશગ્રન્થ પાઠ ૧ સી.ડી.

વીડીઓ સી.ડી. :

સર્વોત્તમસ્તોત્રમ્ ૮૮, ૦૨-૦૬, કુલ ૧૫૧

સાધનપ્રકરણ ૨૦૦૫-૬ કુલ ૪૫ સી.ડી.

સિદ્ધાન્તવચનાવલી (કેશોદ) ૧૯૮૨ કુલ ૩૨ સી.ડી.

પુષ્ટિમાર્ગમાં નન્દોત્સવ ઐતિહાસિક નહિ શાશ્વત^૩

પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત ચર્યાસભા પક્ષગ્રહણ^૩

ગીતા પુરુષોત્તમયોગ ૧૯૮૩ (શીર્ષ)

બ્રહ્મવાદ બાળકોમાટે ૧

ભક્તિવર્ધિની બાળકોમાટે ૧

સિદ્ધાન્તરહસ્ય બાળકોમાટે ૧

પ્રશ્નોત્તરી (ગોંડલ-રાજકોટ-અમદાવાદ)^૩

ગોસ્વામી શ્રીશરદ્દુમારજી (માંડવી)

ઉચ્ચારશુદ્ધિ ૪ વીસીડી

બાલ સંસ્કાર શિબિર સ્વયં શિક્ષા કોમ્પ્યુટર ડીવીડી ૧

બાલ સંસ્કાર શિબિર-૧, ગોકુળ ૨૦ વી.સી.ડી.

બાલ સંસ્કાર શિબિર-૨, બેટ શંભોદ્ધર

બાલબોધ

સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી એમ્પીથી ૧, વી.સી.ડી. ૧૧

પુષ્ટિપ્રવાલમર્યાદાભેદ એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૧, ડીવીડી ૨

સિદ્ધાન્તરહસ્ય એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૧

ધર્મ-આત્મધર્મ, ધર્મ-ધર્મસમગ્રદાય-ગુરુ-ઉપાસ્ય-

સિદ્ધાન્ત એન્સે ૧

નવરત્ન એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૦

અન્તઃકરણપ્રબોધ એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૧

વિવેકધૈર્યાશ્રય એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૧

કૃષ્ણાશ્રય એમ્પીથી એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૦, ડીવીડી ૨

ચતુઃશ્લોકી એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૦

ભક્તિવર્ધિની એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૦, ડીવીડી ૨

સંન્યાસનિર્ણય એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૮, ડીવીડી ૩

પ્રમેયરત્નાર્ણવ

-જગત્-જીવ-બ્રહ્મ એમ્પીથી ૩

-પુષ્ટિ-પુષ્ટિભક્તિઅધિકાર એમ્પીથી ૨

-સર્વાત્મભાવ-ફલ એમ્પીથી ૩, વીસીડી ૨૧, ડીવીડી ૪

ગોસ્વામી શ્રીપંકજકુમારજી (માંડવી-ગોકુલ)

શિક્ષાશ્લોકાઃ રાજકોટ, ૧ સી.ડી.

પ્રમેયરત્નાર્ણવ જગત્-જીવ-બ્રહ્મ, ૧ સી.ડી.

ગોસ્વામી શ્રીભૂષણકુમારજી (માંડવી-ગોકુલ)

જયપુર પ્રવચન ૧ સી.ડી.

ગોસ્વામી શ્રીયોગેશકુમારજી (ગોકુલ-પાલી)

સાધનદીપિકા ઉરણ, દેવલાલી, ખૂમા, કંદેવલી ૬ સી.ડી.

પ્રમેયરત્નાર્ણવ જગત્-જીવ-બ્રહ્મ-પુષ્ટિ-અધિકાર-સર્વાત્મભાવ-ફલ ૩

કૃષ્ણાશ્રય એમ્પીથી ૧, વીસીડી ૧૨

સિદ્ધાન્તરહસ્ય રાજકોટ

ચતુઃશ્લોકી ૧

સી.ડી. પ્રાપ્તિસ્થાન:

(અપેક્ષિત સી.ડી. પ્રાપ્ત કરવામાટે લિખિત પૂર્વસૂચના આપવી જરૂરી છે)

શ્રીમતી કલ્પનાબેન કાણકીયા,

કાણકીયા હાઉસ, સ્વસ્તિક સોસાયટી, જુલુ કોસ્ રોડ નં. ૪,

વિલેપાર્લે (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૫૬, ફોન : (૦૨૨)૨૬૧૩૪૮૪૨

પુષ્ટિઅસ્મિતા સંવર્ધન કેન્દ્ર, (સાંજે ૫ થી ૮)

૨૧૪-અમરદીપ કોમ્પ્લેક્સ, રજપૂતપરા, રાજકોટ,

ફોન : ૨૨૨૦૦૫૫, ૮૪૨૭૪૮૫૧૫૮

શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ,

કંસારા બજાર, માંડવી-કચ્છ, ગુજરાત, ફોન : ૦૨૮૩૪-૨૩૧૪૬૩

ષોડશગ્રન્થ પ્રવચનમાળાના કાયમી કેન્દ્રો

ભુજ	ગાંધીધામ	મોરબી	રાજકોટ
ગોંડલ	માણાવદર	જુનાગઢ	અમદાવાદ
આણંદ	વડોદરા	હાલોલ	ભરૂચ
સુરત	વલસાડ	જયપુર	

ષોડશગ્રન્થ અધ્યયન કેન્દ્ર સમ્પર્ક :

રાજકોટ	પ્રવીણભાઈ	૮૪૨૭૪૮૫૧૫૮
જુનાગઢ	ભાવેશભાઈ-હીનાબેન-વજુભાઈ	૮૪૨૮૨૪૨૦૧૪/૨૬૫૧૮૩૬/૮૮૨૪૨૩૩૫૮૫
ગોંડલ	બકુલભાઈ	૮૮૮૮૪૭૫૨૨૦
મોરબી	હિતેશભાઈ	૮૮૨૫૮૬૭૨૩૫
હાલોલ	ભાનુબેન	(૦૨૬૭૬) ૨૨૧૭૪૩
વડોદરા	નરેન્દ્રભાઈ/મુકેશભાઈ	(૦૨૬૫) ૨૩૬૩૦૪૭/૮૨૨૭૧૩૫૭૪૦
આણંદ	ગિરીશભાઈ	(૦૨૮૨) ૨૫૪૦૪૬
અમદાવાદ	તેજસભાઈ/મિલનભાઈ	૮૪૨૬૩૮૪૪૮૮/૨૬૩૦૦૮૦૮
ભરૂચ	દેવેન્દ્રભાઈ	૮૪૨૮૧૭૬૩૦૨
સુરત	સુનીલભાઈ/પાડલબેન	૮૮૨૫૧૪૭૦૬૩/૮૮૮૮૨૨૦૨૧૦
ભુજ	જયન્તીભાઈ	(૦૨૮૩૨) ૨૫૨૮૧૨
ગાંધીધામ	દિનેશભાઈ	૮૪૨૬૪૫૭૮૬૪
મુમ્બઈ	રસિકભાઈ/ધર્મેન્દ્રસિંહ	૮૮૨૦૨૮૫૮૩૨ / ૨૮૦૬૮૬૨૫
જયપુર	કિશોરભાઈ	૦૮૩૧૪૫૦૨૮૧૧

॥ પ્રાકૃત્યન ॥

આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં શું નથી? બધું જ છે, જે એક કોઈ પણ ધર્મસમ્પ્રદાયને પ્રામાણિકપણે અપેક્ષિત હોય તેવું!

છતાંય એક વાતની ખામી જે બીજા કોઈ પણ ધર્મસમ્પ્રદાયમાં હોય કે નહીં તેવી મહત્તી હાની કરનારી એક ખામી આપણા સમ્પ્રદાયમાં છે. તે એ કે આપણા સમ્પ્રદાયના ઉપદેશક અને અનુગામી બન્ને વર્ગોમાં આપણાં દિવ્ય સિદ્ધાન્તો, તેમના નિરૂપણ કરનારાં ગ્રન્થો, તેમના અધ્યયનાધ્યાપન-સ્વાધ્યાયનું સચ્ચાલન કરનારી સંસ્થાઓનું ભયડકાર દ્વિત્રય આપણા માર્ગમાં છે. આ એક જબરદસ્ત ન્યૂનતાને કારણે આપણી પુષ્ટિસૃષ્ટિમાં સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોની બાબતમાં સભાનતા, નિષ્ઠા અને કાર્યપ્રણાલી નો મહદંશે અભાવ પ્રવર્તી રહ્યો છે. આના દુષ્પરિણામની વિટમણાથી તો કોણ વાકેફ નથી? આજે આપણે “યાવદ્ જીવેદ્ સુખી જીવેદ્”ના લોકાયતિક આદર્શને એટલી હદ સુધી વળગીને જીવવા માગીએ છીએ કે સાક્ષાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનો પણ જે આપણા સુખી જીવનમાં આડે આવતાં હોય તો તે વચનોનો પણ અભિપ્રાય વિચારવાની ધીરજ કે સહિષ્ણુતાને ખોઈ બેઠા છીએ!

“શ્રીપુરુષોત્તમ પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળા, જુનાગઢ” દ્વારા સચ્ચાલિત પરીક્ષા કાર્યક્રમમાટે પુષ્ટિમાર્ગના પાયાનાસિદ્ધાન્તોની માહિતી આપવા જે આ નાનાકડી પુસ્તિકા પ્રકાશિત થઈ રહી છે તે હકીકતમાં અતિશય અભિનન્દનીય એક શુભારમ્ભછે.

આટલા નાનકડા આકાર-પ્રકારમાં, આટલી સરળ સુબોધ ભાષામાં અને આટલી સચોટ શૈલીમાં જે રીતે શુદ્ધ-શુદ્ધ સિદ્ધાન્તોની રજૂઆત આમાં થઈ છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીની સાક્ષાત્ કૃપાનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ છે.

આથી સહુ વિદ્યાર્થીઓની મતિ-રતિ-કૃતિમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોની દિવ્ય પ્રતિષ્ઠા થરોજ એવો શુભ વિશ્વાસ વ્યક્ત કરવામાં મને ખુબ જ હર્ષની, સન્તોષની અને કૃતકૃત્યતાની લાગણીઓ અનુભવાય છે.

શ્રીપ્રભુચરણ પ્રાકટ્યોત્સવ

ગોસ્વામી શ્યામમનોહર

શ્રીવલ્લભાબ્દ : ૫૧૪

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧. મડ્ગલાચરણ	૧
૨. ધર્મ	૧
૩. માર્ગ	૨
૪. ગુરુ	૪
૫. શ્રીવલ્લભાચાર્ય	૪
૬. શ્રીવિટ્ઠલનાથજી	૯
૭. શ્રીગોપીનાથજી	૧૦
૮. શ્રીયમુનાજી	૧૨
૯. શ્રીકૃષ્ણ	૧૩
૧૦. જીવ-જગત્	૧૫
૧૧. પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ	૧૭
૧૨. ભગવદ્ગ્રંથ	૨૦
૧૩. અન્યાશ્રયત્યાગ	૨૨
૧૪. શરણદીક્ષા	૨૪
૧૫. શરણમાર્ગ	૨૬
૧૬. વૈષ્ણવચિન્ન	૨૭
૧૭. પુષ્ટિભક્તિ	૨૯
૧૮. બ્રહ્મસમ્બન્ધ	૩૧
૧૯. ગુરુના લક્ષણો	૩૪
૨૦. સર્વસમર્પણ	૩૬
૨૧. અસમર્પિતત્યાગ	૩૯
૨૨. કૃષ્ણસેવા	૪૦
૨૩. ઉપદેશ	૪૬
૨૪. દ્વન-દેવદ્રવ્ય	૪૭
૨૫. દેવલક	૪૯
૨૬. શ્રવણ-કીર્તન-સત્સંગ	૫૧
૨૭. બ્રહ્મવાદ	૫૩
૨૮. પ્રમાણ	૫૪
૨૯. સામાન્યધર્મ	૫૬

મંગલાચરણ

નમો ભગવતે તસ્મૈ કૃષ્ણાચ્છ્રુતકર્મણે ।

રૂપ-નામવિભેદેન જગત્કીડતિ યો યતઃ ॥

અર્થ : જગતમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તે (રૂપ=આકાર અને નામના ભેદથી) શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ બને છે અને તેમાં કીડા કરે છે. આવા અદ્ભુત કર્મ કરવાવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને નમન હો!

જયતિ શ્રીવલ્લભાર્યો! જયતિ ચ વિઠ્ઠલેશ્વરઃ પ્રભુઃ શ્રીમાન્ ।

પુરુષોત્તમશ્ચ તૈશ્ચ નિર્દિષ્ટ પુષ્ટિપદ્ધતિર્ જયતિ ॥

અર્થ : મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાર્યનો જય હો! વિઠ્ઠલેશ્વર પ્રભુચરણ શ્રીગુણાંઈજનો જય હો! શ્રીપુરુષોત્તમજનો જય હો! આ સર્વે આચાર્યોએ દર્શાવેલ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગનો જય હો!

ધર્મ

અન્ન અને અભ્યાસ થી મનુષ્યની બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. સુદૃઢ શરીરવાળા બુદ્ધિશાળી લોકો જ જીવનમાં પ્રગતિ કરી શકે છે. પરંતુ શું આપ એ જાણો છો કે જે જીવાત્માને કારણે પ્રાણિઓની શ્વસનક્રિયા ચાલે છે કે જેના કારણે પ્રાણિઓ હાલી-ચાલી કે બોલી-વિચારી શકે છે તે જીવાત્માનો ઉદ્ધાર(ભલું-કલ્યાણ) કેવી રીતે થાય છે?

જીવાત્માનો ઉદ્ધાર ધર્મનું આચરણ કરવાથી થાય છે. તેથી જ આત્માની ઉન્નતિના સાધનને ‘ધર્મ’ કહેવામાં આવે છે. અહીં એ પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે ધર્મના નિયમો કોણે બનાવ્યા હશે? શ્રીભાગવત પુરાણમાં કહવામાં આવ્યું છે કે:

“ધર્મ તુ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રણીતમ્”

અર્થ: ભગવાને પોતે જ ધર્મના નિયમો બનાવ્યાં છે.

જો મનુષ્ય ધર્મનિયમ પ્રમાણે આચરણ કરે છે તો ભગવાન તેના ઉપર અવશ્ય પ્રસન્ન થાય છે. તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યએ ધર્મનું આચરણ કરવું જોઈએ. અન્તે પ્રભુની પ્રસન્નતા એ જ તો જીવાત્માનો સાચો ઉદ્ધાર છે!

માર્ગ-સમ્પ્રદાય

ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવવાની ઇચ્છા ધરાવનારે સારા વિદ્યાલયમાં પ્રવેશ પ્રાપ્ત કરીને વિદ્વાન્ અધ્યાપક પાસે મહેનત અને ધ્યાન થી અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. તે જ પ્રમાણે ધર્મનું જ્ઞાન મેળવવું હોય તો ધર્મનું સાચું જ્ઞાન નિઃસ્વાર્થપણે જ્યાં આપવામાં આવતું હોય તેવા સત્સમ્પ્રદાયમાં જઈને ધર્મનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આ માટે સમ્પ્રદાયના યોગ્ય ગુરુ પાસેથી સર્વપ્રથમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે દીક્ષા મેળવવી જોઈએ. તે પછી ગુરુ સામે વિનય પૂર્વક ધર્મ બાબત પોતાની જિજ્ઞાસાઓ પ્રકટ કરીને ધર્મજ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આ જ ધર્મજ્ઞાન મેળવવાનો સાચો અને પ્રાચીન પ્રકાર છે.

ભારત દેશમાં અનેક ધર્મમાર્ગ કે સમ્પ્રદાય એટલા જ પુરાતન છે કે જેટલી પુરાતન ભારતીય સંસ્કૃતિ છે. આજે એવી ખોટી વાતો પ્રચારિત કરવામાં આવે છે કે જુદાં-જુદાં સમ્પ્રદાયોને કારણે ભારતીય સમાજની એકતા તૂટે છે. આમ જોવામાં આવે તો ખુરસીના લાલચુ રાજનેતાઓ મોટેભાગે ભાષા, પ્રાન્ત, જિલા, જાતિ, મજૂર, ખેડુત, કર્મચારી, વિદ્યાર્થી, આદિવાસી, દલિત જેવા મુદ્દાઓને લઈને જનતાને ઉશ્કેરીને સમાજમાં પરસ્પર અશાન્તિ અને ઝગડા કરાવતાં જ હોય છે, તો શું ભાષા, પ્રાન્ત વગેરેને સમાજની એકતાને તોડનારા પરિબળો સમજવા? કદાચ તેમ માની પણ લેવામાં આવે તો વિભિન્ન ભાષા, પ્રાન્ત વગેરેથી છુટકારો મેળવવો શું શક્ય છે?

ખરેખર તો વિભિન્ન સમ્પ્રદાયો એ ધર્મસમ્બન્ધી પ્રશિક્ષણ આપવાના કેન્દ્રો જ છે. આ એવા ધર્મવિદ્યાલયો છે કે જેને કારણે સમાજની નૈતિક ઉન્નતિની સાથોસાથ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ પણ થાય છે. તેથી વિભિન્ન સમ્પ્રદાયોના હોવાથી સમજુ માણસને તો સમાજમાં ધર્મની વ્યાપક જરૂરીઆત અને સમાજની સમૃદ્ધિ નો જ અનુભવ થાય છે નહીં કે વિભાજનનો.

ખરેખર તો વિભિન્ન શાસ્ત્રીય ધર્મસમ્પ્રદાયો ભગવાનની આજ્ઞાથી ભિન્ન-ભિન્ન સ્વભાવોવાળા મનુષ્યોના કલ્યાણમાટે પ્રકટ થયાં છે. દરેક ધર્મસમ્પ્રદાયનું કાર્યક્ષેત્ર ભિન્ન-ભિન્ન છે. તેથી કોઈ એક સમ્પ્રદાયનો બીજા સમ્પ્રદાયની સાથે વિવાદ કે સ્પર્ધા નો સવાલ જ ઉભો થતો નથી. દાખલા તરીકે ભારતમાં અસંખ્ય શાળાઓ છે કે જ્યાં જુદાં-જુદાં વિષયોનું શિક્ષણ જુદાં-જુદાં વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને

અપાતું હોય છે. આવા અસંખ્ય વિદ્યાલયોથી જ્યારે આપણા સમાજની એકતા તૂટતી ન હોય ત્યારે આંગળીના વેઢે ગણી શકાય તેટલા ધર્મવિદ્યાલયો=સમ્રદાયોથી સમાજની એકતા કેવી રીતે તૂટી શકે? આથી આપણે એ સમજી લેવું જોઈએ કે ધર્મસમ્રદાયોની ભારતીય પરંપરા એ સફળતા કે વિભાજન નું પ્રતીક ન હોઈ ધર્મની સનાતન અને વ્યાપક જરૂરીઆતનું પ્રતીક છે. જો આવી દૃષ્ટિથી સમ્રદાયોને જોવામાં આવે તો કોઈ ભય કે સન્દેહ નું કારણ નથી રહેતું.

જેમ કે પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું કે દરેક શાસ્ત્રીય સમ્રદાયો કોઈક વિશેષ ઉદ્દેશ્યથી કોઈક વિશેષ વર્ગના લોકોમાટે ભગવાનની આજ્ઞાથી અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે. આ દૃષ્ટિથી બધાં સમ્રદાયો પોત-પોતાનામાં પરિપૂર્ણ છે, જરૂરી છે અને સારાં છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને પોતાના ઉદ્ધારમાટે કોઈ ધર્મસમ્રદાયમાં જોડાવવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે કયો ધર્મસમ્રદાય તેના માટે બંધબેસતો છે તેનો નિર્ણય તે કેમ કરી શકે?

એકદમ સરળ વાત છે. જેમ કોઈ વિદ્યાર્થી વિજ્ઞાનમાં રુચિ ધરાવતો હોય અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાની તેની ઇચ્છા પણ છે તો તે શું કરશે? એ જ કે જે વિદ્યાલયમાં તેની રુચિનો વિષય સારીરીતે ભણાવવામાં આવતો હોય તેમાં પ્રવેશ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરશે. આ જ પ્રમાણે આત્મોદ્ધારનો મનગમતો ઉપાય જે ધર્મસમ્રદાયમાં શીખવવામાં આવતો હોય તે ધર્મસમ્રદાય તે વ્યક્તિમાટે બંધબેસતો છે તેમ કહી શકાય. તેથી તે જ ધર્મસમ્રદાયમાં વ્યક્તિએ પ્રવેશ મેળવવો જોઈએ. અહીં પરંતુ એ ધ્યાન રહે કે સમજૂ વિદ્યાર્થી માન્યતાપ્રાપ્ત વિદ્યાલયમાં જ પ્રવેશ મેળવતો હોય છે, તેમ ધર્મસમ્રદાયમાં પ્રવેશ મેળવતાં પહેલાં તે ધર્મસમ્રદાય ભારતીય સનાતનધર્મના આધારરૂપ વેદ વગેરે શાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ તો નથીને તે ચકાસી લેવું જોઈએ. બીજી વાત; આજકાલ ઠેર-ઠેર ફૂટી નીકળેલા તથાકથિત ધર્મનિરપેક્ષતાવાદિઓ, સર્વધર્મસમતાવાદિઓ કે સામ્રદાયિકતાના વિરોધિઓ ની વાતોમાં ભોળવાઈને એકી સાથે બે કે વધુ સમ્રદાયોનું અનુસરણ કરવાની ભૂલ કદાપિ ન કરવી જોઈએ. યાદ રહે કે એકી સાથે બે હોડીમાં પગ રાખનાર યાત્રી ક્યારેય પાર પહોંચતો નથી.

ગુરુ

જ્ઞાન, જેમ, સાચા ગુરુના વિના નથી મળતું, તે જ પ્રમાણે ગુરુ વિના કોઈ ધર્મસમ્રદાયમાં પ્રવેશ પણ નથી મળી શકતો. આથી જ મનુષ્યના જીવનમાં ગુરુનું સ્થાન ખુબ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. ‘ગુરુ’ તેને કહેવામાં આવે છે કે જે શિષ્યને મન્ત્રદીક્ષા આપીને સમ્રદાયના સિદ્ધાન્તોનું સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન કરાવે. તેથી જ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી આજ્ઞા કરે છે :

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધસ્ય જ્ઞાનાંજનશલાક્યા ।

અક્ષુરુન્મીલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ ॥

અર્થ : અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને કારણે જે આંખો આંધળી બની ગઈ છે તે આંખોને જ્ઞાનોપદેશરૂપી અજ્ઞનશલાકાથી ખોલવાવાળા શ્રીગુરુને નમસ્કાર થજો.

દેવોના પણ દેવ એવા શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય શરણાગતિ અને ભક્તિ શીખવનાર આ સમ્રદાયને ‘પુષ્ટિભક્તિસમ્રદાય’ના નામે ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ આપ શું એ જાણો છો કે આ દિવ્ય સમ્રદાયના પ્રવર્તક તેમજ સમ્રદાયના સર્વોચ્ચ ગુરુ કોણ છે?

શ્રીવલ્લભાચાર્ય

મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય પુષ્ટિભક્તિસમ્રદાયના પ્રવર્તક તેમજ તેના સર્વોચ્ચ ગુરુ છે.

પ્રભુના પ્રિય એવા કેટલાય દૈવી જીવો પ્રભુ સુધી પહોંચવાનો સીધો અને સરળ ઉપાય શોધી ન શકવાને કારણે દુઃખી હતાં. આવે વખતે પ્રભુએ શ્રીવલ્લભાચાર્યને આજ્ઞા કરીકે તમે પૃથ્વી પરના દૈવી પુષ્ટિજીવોને પોતાના તન-ધનથી પોતાના ઘરમાં મારી સેવા કરવાનું શીખવો. પ્રભુની આજ્ઞા મેળવીને શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વી ઉપર અવતર્યા. આપે દૈવી પુષ્ટિજીવોના ઉદ્ધારમાટે પુષ્ટિભક્તિસમ્રદાયનું પ્રવર્તન કર્યું. આથી જ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યને ‘દૈવોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા’ (દૈવી-પુષ્ટિજીવોના ઉદ્ધારમાટે પ્રયત્ન કરનારા) કહેવામાં આવ્યા છે.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગની સાથોસાથ શ્રીવલ્લભાચાર્યે પ્રભુના શરણે જવાનું પણ

શીખવ્યું. એક માત્ર પ્રભુની શરણાગતિ એ ભક્તિમાં મદદરૂપ હોવાની સાથે-સાથે તે પ્રભુની પ્રાપ્તિનો એક સ્વતન્ત્ર ઉપાય પણ છે. આથી શ્રીવલ્લભાચાર્યને સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં ‘પૃથક્શરણમાર્ગોપદેશ’ અને ‘ભક્ત્યાચારોપદેશ’ કહેવામાં આવ્યાં છે.

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, બધા દેવી-દેવતાઓથી શ્રેષ્ઠ છે, તેમણે જ આ ચરાચર જગત્ બનાવ્યું છે, જગત્ની સર્વ ચેતન-અચેતન વસ્તુ તેઓ પોતેજ બન્યાં છે, આમ છતાં તેઓ સર્વથી અલગ પણ છેદ્વઆવા વિલક્ષણ મતનું સ્થાપન કરવાને કારણે આપને સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં ‘સાકારબ્રહ્મવાદૈકસ્થાપકઃ’ (સાકારબ્રહ્મવાદના સ્થાપક)નામે વર્ણવામાં આવ્યાં છે.

પ્રભુના મુખરૂપ અગ્નિના અવતાર એવા આપ બધા દેવીજીવોને પ્રિય છે તેથી આપને ‘વૈશ્વાનરઃ’ (અગ્નિ) અને ‘વલ્લભાખ્ય’ કહેવામાં આવ્યાં છે. આવા શ્રીમહાપ્રભુજીએ પહેલાં કોઈએ પણ ન આપ્યું હોય એવું શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ના અદ્ભુત સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપ્યું માટે આપની સ્તુતિ “શ્રીકૃષ્ણજ્ઞાનદો ગુરુઃ” (શ્રીકૃષ્ણનું જ્ઞાન આપનારાં, ગુરુ) કહીને કરાઈ છે. આપને વિવાહ કરવાની ઇચ્છા ન હતી. પરન્તુ આગળ પણ સતત પુષ્ટિભક્તિનો પ્રચાર થયા કરે તે માટે પ્રભુની આજ્ઞાથી આપે વિવાહ કર્યો. આપને ત્યાં બે પુત્રોનું પ્રાકટ્ય થયું : શ્રીગોપીનાથજી અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી.

આ ભયંકર કલિયુગમાં ભગવન્માર્ગના અજ્ઞાનને કારણે અન્ધ બનેલા નિઃસાધન દેવી પુષ્ટિજીવોને પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન અને ફળ નું જ્ઞાન થાય તે માટે મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યે અનેક ગ્રન્થોની રચના કરી છે તે મુખ્યત્વે નીચે મુજબ છે :

- બ્રહ્મસૂત્ર, મીમાંસાસૂત્ર તથા ગાયત્રીમન્ત્ર પર ભાષ્યો
- શ્રીભાગવત પર ‘સુબોધિની’ વ્યાખ્યા
- સ્વતન્ત્રગ્રન્થોમાં તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધ, ષોડશગ્રન્થો, પત્રાવલમ્બન વગેરે
- સ્તોત્રગ્રન્થોમાં શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામ, શ્રીમધુરાષ્ટકમ્, શ્રીપરિવૃદ્ધાષ્ટકમ્, શ્રીકૃષ્ણાષ્ટકમ્, શ્રીગિરિરાજધાર્યાષ્ટકમ્, શ્રીગોપીજનવલ્લભાષ્ટકમ્ વગેરે.

શ્રીગોપીનાથજી

શ્રીવલ્લભાચાર્યના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રીગોપીનાથજીની સ્તુતિ કરતાં શ્રીપુરુષોત્તમજી લખે છે :

શ્રીવલ્લભપ્રતિનિધિં તેજોરાશિં દ્વાર્ણવમ્ ।

ગુણાતીતં ગુણનિધિં શ્રીગોપીનાથમાશ્રયે ॥

અર્થ : શ્રીવલ્લભાચાર્યના પ્રતિનિધિ, તેજના ભંડાર, દ્વાના સાગર, ગુણાતીત અને અલૌકિક સર્વગુણસમ્પન્ન એવા શ્રીગોપીનાથજીનો હું આશ્રય લઉં છું.

આ જ પ્રકારે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પણ પોતાના મોટા ભાઈ શ્રીગોપીનાથજીને વન્દન કરતાં મંગલાચરણમાં લખે છે :

યદ્વગ્રહતો જન્તુઃ સર્વદુઃખાતિગો ભવેત્ ॥

તમહં સર્વદ્વ વન્દે શ્રીમદ્વલ્લભનન્દનમ્ ॥

અર્થ : જેમની કૃપાથી પ્રાણીમાત્રના બધા દુઃખો દૂર થઈ જાય છે એવા શ્રીવલ્લભનન્દન શ્રીગોપીનાથજીને હું પ્રણામ કરું છું.

શ્રીગોપીનાથજી બાળપણથી જ પ્રભુના સેવા-સ્મરણમાં તત્પર રહેતાં. ભાગવત પુરાણના અઢાર હજાર શ્લોકોનો પાઠ કર્યા પછી જ મહાપ્રસાદ લેવાનો આપનો નિયમ હતો. આ કારણે ભાગવતપાઠમાં સમય વધુ જતાં ક્યારેક તો બે કે ત્રણ દિવસ સુધી આપ મહાપ્રસાદ ન લેતાં. આવું થવાથી માતાને ખુબ કષ્ટ થતું. આ જોઈ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ શ્રીગોપીનાથજીમાટે સમ્પૂર્ણ ભાગવત પુરાણના સારરૂપ ‘શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામસ્તોત્ર’ની રચના કરી.

શ્રીવલ્લભાચાર્યના સ્વધામ પધાર્યા પછી સમ્પ્રદાયનું આચાર્યપદ શ્રીગોપીનાથજીએ સંભાળ્યું. પુષ્ટિભક્તિસમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તોને સમજાવવામાટે આપે ‘સાધનદીપિકા’ તેમજ ‘સેવાશ્લોકાઃ’ નામના ગ્રન્થોની રચના પણ કરી. શ્રીમહાપ્રભુજીની સ્તુતિમાં રચેલ ‘સૌન્દર્યપદ્ય’થી ભાગ્યે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગી અજ્ઞાણ હશે. પ્રભુસેવાની સાથોસાથ શ્રીવલ્લભાચાર્યની માફક આપને વૈદિકધર્મનો પણ આગ્રહ હતો.

શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી

શ્રીવલ્લભાચાર્યના બીજા પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પણ પોતાના મોટા ભાઈની માફક બાળપણથી જ પ્રભુસેવામાં તત્પર હતાં. આપને સમ્પ્રદાયમાં ‘શ્રીગુસાંઈજી’ કે ‘શ્રીપ્રભુચરણ’ નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

જ્યારે આપ ખુબ નાના હતાં ત્યારે શ્રીવલ્લભાચાર્યે શ્રીબાલકૃષ્ણનું એક નાનું સ્વરૂપ ખેલવામાટે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને પધરાવી આપ્યું. આ સાથે તે સ્વરૂપને ભોગ ધરવામાટે પ્રતિદિન એક ઠોર પણ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને આપવામાં આવતો હતો. એક દિવસ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી શ્રીબાલકૃષ્ણજીને સવારે ભોગમાં ઠોર ધર્યો. શ્રીબાલકૃષ્ણજી તો શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં જોતાં જ ઠોર આરોગવા લગ્યાં! આ દર્શન કરીને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ વિચાર્યું કે જો આખો ઠોર શ્રીઠાકોરજી આરોગી જશે તો તેમના માટે તો કંઈ રહેશે જ નહીં! આમ વિચારતાં જ આપે તરાપ મારીને શ્રીઠાકોરજીના શ્રીહસ્તમાંના ઠોરને પકડી લીધો. હવે તો બન્ને વચ્ચે ઠોરમાટે ખેંચા-તાંણી થવા લાગી. આ દર્શન શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કર્યા તો પ્રભુની શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી ઉપર આવી કૃપા જાણીને ખુબ પ્રસન્ન થયા. આવા અદ્ભુત ચરિત્રવાળા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી આગળ જતાં સમ્પ્રદાયના ખુબ પ્રતાપી આચાર્ય બન્યાં.

શ્રીગોપીનાથજીના સ્વધામ પધાર્યા પછી સમ્પ્રદાયનું આચાર્યપદ સંભાળીને આપ સમ્પ્રદાયના પ્રચાર-પ્રસારમાં નિરન્તર તત્પર રહ્યા. આથી જ ‘નામરત્નાખ્યસ્તોત્ર’માં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના પુત્ર શ્રીરઘુનાથજીએ આપને ‘પિતૃપ્રવર્તિતપથ-પ્રચારસુવિચારકઃ’ (પિતાદ્વારા પ્રવર્તાવેલ માર્ગના પ્રચારક અને વિચારક) કહ્યા છે.

ભારતીય ધર્મસંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા ગાય તથા બ્રાહ્મણ ની રક્ષા કરનારા તેમજ સત્યના માર્ગપર ચાલનારા હોવાથી આપને “ગોબ્રાહ્મણ-પ્રાણરક્ષાપરઃ સત્યપરાયણઃ” (ગાય-બ્રાહ્મણના પ્રણોની રક્ષા કરનારા અને સત્યપરાયણ) કહાવામાં આવ્યા છે.

સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન આપવામાટે આપે અનેક સ્તોત્ર, વ્યાખ્યા તેમજ સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થોની રચના કરી છે.

શ્રીયમુનાજી

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે વ્રજભૂમિ ઉપર અવતરીને શ્રીયમુનાજીના તટપર અનેક અદ્ભુત લીલાઓ કરી છે. શ્રીયમુનાજી પ્રભુને અત્યન્ત પ્રિય છે. પુષ્પિણીવોમાટે તો શ્રીયમુનાજી માતા સમાન છે. તેઓ યમરાજનાં બહેન છે. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય ‘શ્રીયમુનાષ્ટક’સ્તોત્રમાં લખે છે:

નમોઽસ્તુ યમુને સદૃશ તવ ચરિત્રમ્ અત્યદ્ભુતમ્

ન જાતુ યમયાતના ભવતિ તે પયઃપાનતઃ।

યમોઽપિ ભગિનીમુતાન્ કથમુહન્તિ દુષ્ટનપિ

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્ તવ હરેર્યથા ગોપિકાઃ॥

અર્થ : જો ભક્તિભાવથી શ્રીયમુનાજીના જળનું પાન કરવામાં આવે તો ગમે તેવા દુષ્ટ જીવોને પણ યમરાજનો ભય રહેતો નથી. શું યમરાજ પોતાની બહેનના પુત્રોને કષ્ટ આપી શકે! આવા શ્રીયમુનાજી જો કૃપા કરે તો તેમના સેવનથી મનુષ્યો પ્રભુના પ્રિય બની શકે, જેમ વ્રજના ગોપ-ગોપિઓ પ્રભુના પ્રિય બન્યા હતાં. આવા અદ્ભુત ચરિત્રવાળા શ્રીયમુનાજીને સદૃશ નમસ્કાર થાઓ.

શ્રીકૃષ્ણ

ગીતામાં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સ્વરૂપને આ પ્રકારે સમજાવ્યું છે:

અહં કૃત્સ્નસ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્ તથા ।

મત્તઃ પરતરં નાન્યદ્ કિંચિદ્દસ્તિ ધનન્જય ॥

અર્થ: મારામાંથી જ આ સમસ્ત જગત્ પ્રકટ થયું છે. આ જગત્ મારામાં જ ટકી રહ્યું છે અને અન્તે મારામાં જ લીન થશે. મારાથી મોટું આ જગત્માં કોઈ પણ નથી.

ભગવાને જગત્ને પોતાની ક્રીડા કરવામાટે બનાવ્યું છે. જગત્માંના બધાં દેવી-દેવતાઓ, જીવ-જન્ટુ, મનુષ્ય તેમજ જડ વસ્તુઓ પ્રભુની ક્રીડાના સાધન (રમકડાં) માત્ર છે. દુર્ગા, ગણપતિ, શિવ વગેરે દેવી-દેવતાઓ પણ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના સ્વામી માનીને આપની ભક્તિ કરે છે. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય ‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ગ્રન્થમાં લખે છે:

“પરં બ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ”

અર્થ : ‘પરબ્રહ્મ’ અર્થાત્ બધાનો આધારભૂત તત્ત્વ તો શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

ભગવાને જ્યારે જોયું કે તેમના ભક્તો પૃથ્વી પર એમના વિના દુઃખી છે, દુષ્ટ લોકોનો ત્રાસ વધી ગયો છે ત્યારે દયાભાવથી પોતે પૃથ્વી પર મનુષ્યરૂપે અવતર્યા. ભક્તોના ઉદ્ધારમાટે પોતાના ધામ વૈકુંઠમાંથી ભગવાન્ જ્યારે પૃથ્વી પર પ્રકટે છે ત્યારે પ્રભુનો ‘અવતાર’ થયો કહેવાય છે. (ભક્તોના ઘરમાં જે શ્રીઠાકોરજી ભક્તની સેવા સ્વીકારવામાટે પધારે છે તેને પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન્ના અવતાર સમાનજ માનવામાં આવે છે). આ પ્રમાણે અવતરીને પ્રભુ વ્રજમાં નન્દરાયજીના ઘરમાં પધાર્યા. વ્રજના ભોળાં ગોપ-ગોપીઓને પોતાની સેવાનો લાભ આપી એમને કૃતાર્થ કર્યા. વ્રજમાં અનેક રાક્ષસો અને દુષ્ટો નો ત્રાસ હતો. શ્રીકૃષ્ણે તે બધાનો નાશ કરી વ્રજવાસીઓને ભયમુક્ત કર્યા. આથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય ‘ચતુઃશ્લોકી’ગ્રંથમાં લખે છે:

પ્રભુઃ સર્વસમર્થો હિ તતો નિશ્ચિન્તતાં વ્રજેત્ ।

અર્થ : પ્રભુ (સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ) પોતે બધું કરવામાટે શક્તિમાન્ છે. તો પછી ભક્તોએ બધી ચિન્તાઓથી મુક્ત થઈજ જવું જોઈએ.

અન્નમિલ એક દુષ્ટ પાપી હતો. એનો એક પુત્ર હતો જેનું નામ ‘નારાયણ’ હતું. અન્નમિલે પોતાના જીવનમાં કોઈ સારા કામ કર્યા ન હતાં. તે પોતાના પુત્રને ખુબ સ્નેહ કરતો હતો. જ્યારે તે મરણપથારી પર હતો ત્યારે તેણે પુત્રને ‘નારાયણ!’ આમ નામથી બોલાવ્યો અને તે સાથે જ તેના પ્રાણ ઉડી ગયાં. અન્નમિલ ખુબ પાપી હતો છતાં ભગવાને તેને મુક્તિ આપી. કારણ કે ભલે પુત્રના બહાને પણ એક વખત તો તેણે ભગવાનનું નામ લીધુંને! પૂતના તો શ્રીકૃષ્ણને મારવામાટે જ ગઈ હતી. પરન્તુ ભલે ઢોંગથી પણ તેણે દૂધ તો માતાની જેમ જ શ્રીકૃષ્ણને પીવડાવવાની ઇચ્છા કરી હતીને! આટલા માત્રથી ભગવાને પૂતનાને મુક્તિ આપી દીધી. આવા ઉદ્ધાર છે પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ! ભલે મનુષ્ય ગમે તેટલો પાપી હોય, ગમે તેટલો નિઃસાધન હોય પરન્તુ જો સાચા હૃદયથી એક વાર પણ પ્રભુનું શરણ સ્વીકારી લે તો પ્રભુ તેને સ્વજન માની લે છે. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય ‘કૃષ્ણાશ્રય’સ્તોત્રમાં લખે છે :

પાપાસકતસ્ય દીનસ્ય કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

ભાવાર્થ : સુખી હોય કે દુઃખી, પાપી હોય કે નિષ્પાપ, ધનવાન હોય કે નિર્ધન, સાધનસમ્પન્ન હોય કે નિઃસાધન; બધાએ શ્રીકૃષ્ણના જ શરણે જવું જોઈએ.

બધા દેવોના દેવ, સર્વશક્તિમાન્, સર્વકારણ એવા શ્રીકૃષ્ણને છોડી

બીજા કોના શરણે જવું? આથી જ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ શ્રીકૃષ્ણની અનન્યભક્તિનો માર્ગ બતાવે છે.

જીવ-જગત

શ્વાસ લેવાની ક્રિયા જેમાં ન થતી હોય તેને ‘જડ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે શ્વાસ લેવાની પ્રક્રિયાવાળા પશુ-પક્ષી-મનુષ્યને ‘જીવ’ કહેવામાં આવે છે. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ ‘જડ’ છે.

જડ-જીવોને જોતાં તેમાં ન તો ક્યાંય ભગવાન્ દેખાય છે કે ન તે બધું પરમાત્માની સાથે જોડાયેલું હોય તેવું જણાય છે. બધું એક બીજાથી સ્વતન્ત્ર જ લાગે છે. પણ હકીકતમાં, શાસ્ત્રોના હિસાબે, વિચારતાં તો આ જગતમાં કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણથી જોડાયેલી ન હોય. કારણકે જ્યારે જડ-જીવ બધું જ એકજ તત્ત્વ, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ, બન્યા છે, જેમ કે ગીતાના વચનથી આપણે સમજ્યા, તો પછી જડ અને જીવ ભગવાનથી અલગ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? શું માટી અને ઘડા ને કે વૃક્ષ અને પાંદડાં ને આપણે અલગ કરી શકીશું? આ વાતને વધુ સરખી રીતે વિચારીએ.

ઉપનિષદોમાં બ્રહ્મનું વર્ણન સત્, ચિત્ અને આનન્દ (સચ્ચિદાનન્દ) તરીકે કરવામાં આવ્યું છે. અહીં ‘સત્’નો અર્થ છે કોઈ વસ્તુનું હોવાપણું અથવા અસ્તિત્વ, ‘ચિત્’નો અર્થ છે ચૈતન્ય અને ‘આનન્દ’નો અર્થ થાય છે: અનન્તતા, વ્યાપકતા કે અપ્રાકૃત અલૌકિક ધર્મ.

બ્રહ્મ જ્યારે પોતાના ચિત્ અને આનન્દ ગુણોને છુપાવીને કેવળ સત્ગુણ થી પ્રકટ થાય છે ત્યારે બ્રહ્મનું એ પ્રકટ રૂપ ‘જડ’ નામે ઓળખાય છે. જ્યારે કે બ્રહ્મ જ્યાં પોતાના આનન્દ ગુણધર્મને છુપાવીને સત્-ચિત્ ગુણોની સાથે પ્રકટ થાય છે ત્યારે બ્રહ્મનું તે પ્રકટ રૂપ ‘જીવ’ નામે કહેવાય છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે અગ્નિમાંથી જેમ તણખલાં બહાર નીકળે છે તેમ જડ-જીવો-દેવતાઓ વગેરે સૃષ્ટિની આદિમાં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણમાંથી છૂટા પડ્યા. દરિયામાંથી એક ટીપું પાણી બહાર કાઢીએ તો પણ એ ટીપામાં દરિયાની ખારાશ,

પ્રવાહીપણું વગેરે ગુણો તો રહે જ છે. પરન્તુ આ ગુણો દરિયાની સરખામણીમાં ઘણા અલ્પ હોય છે. કારણ કે દરિયો વિશાળ છે જ્યારે ટીપું નાનું છે. દરિયામાંથી છૂટું પડેલું ટીપું જેમ નાનું હોય છે તેમ પ્રભુની સરખામણીમાં જીવો ખૂબ નાના છે. પરન્તુ પ્રભુમાંથી ઉત્પન્ન થયા હોવાથી જીવો પ્રભુના સન્તાન સમા છે. તેથી ‘ગીતા’માં ભગવાન્ આજ્ઞા કરે છે:

“મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ”

અર્થ : જગતમાં જીવ બનેલો મારો જ અંશ છે.

કેટલી આત્મીયતા ઉભરાય છે ભગવાન્ના આ શબ્દોમાં! જાણે એક પિતા પોતાના પુત્ર માટે કહેતો હોય: “આ મારું સન્તાન છે!” આવા પુત્રવત્સલ જગત્પિતા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી એ શું પ્રત્યેક જીવનું પ્રાથમિક કર્તવ્ય નથી? પણ એવું બધા ક્યાં સમજે છે!

પોતાને રમવા માટે બનાવેલ આ જગતમાં પ્રભુએ જુદા-જુદા જીવોને જુદા-જુદાં કાર્યો સોંપ્યા છે. પ્રભુએ સોંપેલ કાર્યો અજ્ઞાની જીવ જાણી નથી શકતો. એ તો પ્રભુ જ્યારે જાતે જણાવે અથવા મહાપુરુષોદ્ધારા જણાવે ત્યારે જ જાણી શકાય. શ્રીવલ્લભાચાર્ય આ જગતમાં પુષ્ટિજીવોનું કાર્ય શું છે તે બતાવતાં ‘પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ’ ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે :

“ભગવદ્વપસેવાર્થ તત્સૃષ્ટિઃ”

અર્થ : પુષ્ટિજીવોને પ્રભુએ ખાસ પોતાની સ્વરૂપસેવા માટે ઉત્પન્ન કર્યા છે.

પુષ્ટિજીવો પોતાના ઘરમાં પોતાના તન-ધનથી પ્રભુની સેવા કરી શકે તે માટે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રભુની આજ્ઞાથી પુષ્ટિભક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ

સૌથી પહેલાં ‘પુષ્ટિ’શબ્દનો અર્થ સમજીએ. ભાગવતમાં કહ્યું છે :

“પોષણં તદ્દનુગ્રહઃ”

અર્થ : પુષ્ટિ એટલે ભગવાન્ની કૃપા

પ્રભુ તો કૃપાળુ હોવાથી ઘણી બધી રીતે જીવોપર કૃપા કરતાં જ હોય છે.

પરન્તુ જીવ પ્રભુની કૃપા મેળવવા લાયક ન બને તો પ્રભુ શું કરે! જેમ શિક્ષક માટે બધા વિદ્યાર્થી સરખાં હોય છે પણ જે વિદ્યાર્થી ધ્યાનથી ન ભણતો હોય, શિક્ષકનું કહ્યું ન માનતો હોય તેને શિક્ષકે પાછળ બેસાડવો પડે છે. જ્યારે જે વિદ્યાર્થી ધ્યાનથી ભણતો હોય, કહ્યું માનતો હોય તેને શિક્ષક સહુથી આગળ બેસાડે છે. પ્રભુનું પણ તેવું જ છે. પ્રભુનામાટે તો બધા જીવો સમાન જ છે; ઓછીવત્તી કૃપા હોવી એ તો પ્રભુની ફક્ત લીલા છે. આથી, જે લોકો કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વિના માત્ર પ્રભુના જ શરણે આવે છે, તેવા જીવોપર પ્રભુ વિશેષ કૃપા વિચારી પોતાની સેવા કરવાનો લાભ આપે છે. આ કૃપાને શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિનું અંકુરણ કહે છે.

આવી કૃપા જે જીવપર થાય છે તેને કોઈ પણ જાતની ચિન્તા-ફિકર કરવાપણું રહી નથી જતું; પ્રભુ જાતે જ પુષ્ટિજીવોનું બધું સંભાળી લે છે. આવા જીવો જો કદાચ કોઈ કારણસર પ્રભુસેવા ન પણ કરી શકતા હોય તો પણ પ્રભુ એમને સેવા કરવાની અનુકૂળતા કરી આપે છે, એમને પોતાની સેવાથી અલગ રહેવા નથી દેતા. આથી શ્રીમહાપ્રભુજી ‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે

“અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામકઃ”

અર્થ : પુષ્ટિભક્તિના પથપર ચાલવાવાળા જીવોના આલોક અને પરલોક અથવા સાધન અને ફળ ના વિષયમાં કેવળ ભગવાન્નો અનુગ્રહદ્વકૃપા જ નિર્ણાયક છે.

આથીજ જે માર્ગમાં પ્રભુની કૃપાથીજ ભક્તનું બધું થાય છે તે પુષ્ટિમાર્ગ. પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુકૃપા વિના પ્રવેશી શકાતું જ નથી. જો એવું કહેવામા આવે કે “પ્રભુની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ તે ‘પુષ્ટિમાર્ગ’ ” તો પુષ્ટિમાર્ગને સમજવામાં ભૂલ થઈ છે તેમ જાણવું. કારણ કે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશવાની પહેલી શરત જીવ ઉપર પ્રભુની કૃપાનું હોવું છે. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે જેમના ઉપર પ્રભુની કૃપા છે કે નહીં તે નક્કી ન કરી શકાતું હોય તેઓને પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ આપનો ન જોઈએ. આથી કૃપાપાત્ર જીવને પુષ્ટિમાર્ગમાં આવ્યા પછી બીજી કઈ કૃપા મેળવવાની રહી ગઈ? હવે તો તેણે કૃષ્ણસેવા જ કરવાની છે. આમ આ માર્ગને ‘પુષ્ટિમાર્ગ’ કે ‘કૃપામાર્ગ’ કેમ કહેવાય છે તે સ્પષ્ટ થયું.

પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું તે તો સ્પષ્ટ થયું પરન્તુ આ માર્ગને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ શામાટે કહેવામાં આવે છે?

દરેક મનુષ્ય તેનું દુઃખ ટળે અને સુખ મળે એમ ઇચ્છતો હોય છે. આ ઇચ્છાને પૂરી કરવામાટે મનુષ્ય જે પ્રયત્ન કરે છે તેને ‘પુરુષાર્થ’ કહેવામાં આવે છે. મનુષ્ય અનેક જાતના પુરુષાર્થો કરતો હોય છે. દા.ત. પાપ દૂર થાય અને મોક્ષ મળે તે માટે લોકો યજ્ઞ, તપ, તીર્થયાત્રા વગેરે કરતા હોય છે. ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવા રૂપિયા કમાતા હોય છે. મેળવેલ સમ્પત્તિને અનેક રીતે ભોગવતા હોય છે. પરંતુ જે પુષ્ટિજીવ હોય છે તેને ન તો મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે કે ન સ્વર્ગ વગેરેના ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા હોય છે. એને મન તો

-પ્રભુની સેવા એ જ ધર્મ છે.

-પ્રભુ જ એનું સાચું ધન=અર્થ છે.

-પ્રભુસેવા કરતો રહે એ જ એની કામના છે. અને

-સદા પ્રભુનો થઈને રહે એ જ એને મન મોક્ષ છે.

સાચો ભગવદ્ભક્ત પ્રભુની ભક્તિમાં બધા દુઃખોને ભૂલી જઈ સુખ અનુભવે છે. આથી આ માર્ગને ‘પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ’ કહે છે.

દરેક ધર્મ-સમ્પ્રદાયોની કંઈક આધારભૂત ધારણાઓ હોય છે. હવે એ વિચારવાનું છે કે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગની મૌલિક ધારણાઓ શું છે.

ભગવદ્આશ્રય

પુષ્ટિભક્તિનો પાયો પ્રભુનો દઢ આશ્રય છે. પ્રભુના દઢ-અનન્ય આશ્રય વિના પુષ્ટિભક્તિની કલ્પના પણ ન થઈ શકે. નદીમાં તણાતા માણસના હાથમાં અચાનક લાકડું આવી જાય ત્યારે એના મનમાં દઢ વિશ્વાસ થઈ જાય કે તે હવે બચી જશે. તેમ, મનુષ્યને જ્યારે લૌકિક અહંતા (હું) મમતા(મારું)નો આ સંસાર તેને શોક-મોહ તરફ તાણી જતી ધસમસતી નદી જેવો લાગે અને એવામાં પ્રભુને યાદ કરીને તે નિશ્ચિન્ત બની શકે એવો દઢ આશ્રય જ્યારે પ્રભુમાં થાય ત્યારે સાચી ભક્તિ થઈ શકે.

એક બાળક પોતાના મા-બાપ પર ભરોસો રાખીને દરેક પ્રકારની ચિન્તાઓથી મુક્ત થઈ જતો હોય છે. સુખ અને દુઃખ ની બધી ક્ષણોમાં બાળકને પોતાના મા-બાપની જ યાદ આવે છે. તે જ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીઓ પણ જો બીજા

દેવી-દેવતાઓ તથા યજ્ઞ-તીર્થ-મંત્ર વગેરેનો આશ્રય છોડીને કેવળ શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયમાં જાય તો તેમના બધા દુઃખો દૂર થઈ શકે. ભગવાને ‘ગીતા’માં આવું જ અભયવચન અર્જુનને આપ્યું છે:

“સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ”

અર્થ : તું બધા ધર્મોનો આશ્રય છોડીને મારા શરણમાં આવી જા, હું તારું બધું જ સંભાળી લઈશ.

તેથી જ શ્રીમહાપ્રભુજી ‘વિવેકધૈયાશ્રય’ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે:

“ઐહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિ:”

અર્થ : આ લોકમાં મારું શું થશે કે મરી ગયા પછી મારું શું થશે એવી બધી ચિન્તાઓ છોડીને એક શ્રીકૃષ્ણના જ શરણે જવું.

પ્રભુ જ આપણું બધું કરવાવાળા છે એવો વિશ્વાસ રાખીને જ્યારે પ્રભુના શરણે જવામાં આવે છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કર્યો કહેવાય. ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ, ગજેન્દ્ર હાથી, પાંડવ વગેરે ભક્તોએ પણ ભગવાનનો આવો દઢ આશ્રય સ્વીકાર્યો હતો તેથી એમને ભગવાન મળ્યા અને એમના બધા દુઃખો પણ દૂર થયા.

અન્યાશ્રયત્યાગ

અનેક દેવી-દેવતાનો આશ્રય લેવાથી શું થાય? એ આપણે એક નાની વાર્તાથી સમજીએ.

એક ડોસીમા નદીએ નહાવા ગયા. અચાનક એમનો પગ લપસતાં નદીમાં તણાવા લાગ્યા. કોઈક દેવ એમને બચાવે તે માટે તેઓ એક પછી એક દેવોના નામ બોલવા લાગ્યા: ઓ ગણેશજી! અરે શિવજી! હે બ્રહ્માજી! ... આમ ઘણા દેવોને તેમણે યાદ કર્યા. દેવો પણ ડોસીમાનો પોકાર સાંભળીને તેમને બચાવવા નીકળ્યા. પણ હજુ તો ઊભા થવા જાય એવામાં ડોસીમા બીજા દેવનું નામ બોલે. એટલે ઊભા થયેલા દેવ પાછા બેસી જાય. આમ કરતાં ડોસીમા ડૂબી ગયા.

આ વાર્તાથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે જો ડોસીમાએ કોઈ એક જ દેવતાને મદદે બોલાવ્યા હોત તો તે ડૂબ્યાં ન હોત. એકીસાથે ઘણા દેવોનો આશ્રય કરવા જઈએ તો આ ડોસીમા જેવી દશા થાય. માટે ભક્તિમાર્ગમાં આવીને કોઈ પણ એક દેવનો આશ્રય કર્યા પછી અન્ય દેવતાનો આશ્રય, પૂજન કે એમનાથી કોઈ પણ પ્રકારની યાચના ન કરવા.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં તો દેવાધિદેવ શ્રીકૃષ્ણ જ આરાધ્ય હોય છે. આથી શ્રીકૃષ્ણને છોડીને અન્ય દેવ-દેવીઓનો આશ્રય પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીએ કદાપિ ન કરવો જોઈએ. આ જ વાત સમજાવતાં મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય ‘વિવેકઘૈયાશ્રય’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે:

અન્યસ્ય ભજનં તત્ર સ્વતો ગમનમેવ ચ ।

પ્રાર્થના કાર્યમાત્રેડપિ તતોડન્યત્ર વિવર્જયેત્ ॥

અર્થ: પુષ્ટિમાર્ગીએદ્ર

૧. શ્રીકૃષ્ણ સિવાય કોઈ પણ દેવી-દેવતાની સેવા-પૂજા ન કરવી.
૨. સામે ચાલીને કોઈ પણ દેવી-દેવતાના દર્શને ન જવું.
૩. કોઈ પણ દેવી-દેવતા પાસે ક્યારે પણ કંઈ પણ માંગવું નહીં.

મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના આ અન્યાશ્રયત્યાગના ઉપદેશને અન્ય દેવી-દેવતાઓના અનાદરના અર્થમાં ન લેતાં પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના આરાધ્ય શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયને દૃઢ બનાવવાના અર્થમાં જ સમજવો જોઈએ. કારણ કે શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વયં આજ્ઞા કરે છે કે શિવ, દુર્ગા, ગણપતિ આદિ દેવી-દેવતા શ્રીકૃષ્ણના અનન્ય ભક્ત છે અને શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી જ તેઓ પોત-પોતાના કાર્યો કરે છે. શ્રીકૃષ્ણભક્ત હોવાને કારણે તેઓ દરેક માટે આદરણીય છે. પરંતુ ભજનીય તો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીમાટે સર્વદેવપૂજ્ય શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરીને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુને શરણે કઈ રીતે જઈ શકાય એ હવે વિચારીએ.

શરણદીક્ષા

કોઈ પણ શાળામાં પ્રવેશતા પહેલા વિદ્યાર્થીએ પ્રવેશપત્ર ભરીને આપવું પડે છે. પ્રવેશપત્ર માન્ય થયા બાદ જ વિદ્યાર્થીને શાળામાં અભ્યાસ કરવા મળે છે. તે જ પ્રમાણે ધર્મસમ્પ્રદાયમાં જો પ્રવેશ મેળવવો હોય તો તે સમ્પ્રદાયની મન્ત્રદીક્ષા લેવી જરૂરી હોય છે. શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે દીક્ષા લીધા વિના જો કોઈ કંઈ પણ કરે છે તો તે કર્યુ-કારવ્યું બધું ફોગટ જાય છે. આથી દીક્ષા મેળવવી અનિવાર્ય છે.

દીક્ષાના મુખ્યત્વે બે પ્રયોજનો છે: ૧.માર્ગમાં પ્રવેશ કરનારની યોગ્યતા જાણવી કે જેથી અયોગ્ય વ્યક્તિ સમ્પ્રદાયમાં ઘુસી ન જાય અને ૨.સમ્પ્રદાયમાં પ્રવેશનારને સ્વમાર્ગીય સાધનાપ્રણાલીને અનુરૂપ પવિત્ર બનાવવો.

પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ મેળવવા માટેની દીક્ષાનું નામ ‘શરણમન્ત્રદીક્ષા’ છે. આ દીક્ષાને ‘અષ્ટાક્ષરદીક્ષા’ કે ‘નામદીક્ષા’ પણ કહેવામા આવે છે. અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્ર એ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગનો શરણદીક્ષામન્ત્ર છે. આ મન્ત્રમાં આઠ અક્ષરો હોવાથી તેને ‘અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર’ કહેવામાં આવે છે.

બીજા ધોરણમાં પ્રવેશ મેળવવો હોય તો પહેલું ધોરણ પાસ કરવું પડે. તેમ, શરણદીક્ષાદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ મેળવવો હોય તો તે માટે પણ કેટલીક યોગ્યતા હોવી જરૂરી છે. તે યોગ્યતાઓ નીચે મુજબ ગણાવી શકાય:

૧. શ્રીકૃષ્ણથી મોટા કોઈ પણ દેવી-દેવતા નથી.
૨. શ્રીકૃષ્ણ સિવાય ઉદ્ધાર કરનાર કોઈ નથી.
૩. શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય દેવી-દેવતાનો આશ્રય વૈષ્ણવમાટે અપરાધ છે.
૪. શ્રીકૃષ્ણના શરણે જઈ શ્રીકૃષ્ણના દાસ બની જીવન વિતાવવામાં જ વૈષ્ણવજીવનની સાર્થકતા છે.

દ્રઘોછામાં ઓછા આ ચાર સિદ્ધાન્તો જો હૃદયમાં દૃઢ થઈ ગયા હોય ત્યારે શરણદીક્ષા લઈને પુષ્ટિભક્તિસમ્પ્રદાયમાં પ્રવેશી શકાય. અન્ય દેવી-દેવતાઓનો આશ્રય-પૂજા-માન્યતા-વ્રત કે જપ છોડ્યા વિના જો શરણદીક્ષા લેવામાં આવે તો એવી દીક્ષાનો કોઈ અર્થ નથી રહેતો. આવી રીતે દીક્ષા લેનારને કોઈ પણ રીતે પુષ્ટિમાર્ગી કહી ન શકાય. તેથી અન્યાશ્રયનો ત્યાગ પુષ્ટિમાર્ગમાં અનિવાર્ય છે.

કોઈ પણ દીક્ષામન્ત્ર માટે એ સામાન્યનિયમ છે કે જ્યારે કોઈ દીક્ષિત વ્યક્તિ દીક્ષામન્ત્રનો ભાવાર્થ ભૂલી જઈ તેનો જપ કરવાનું પણ છોડી દે છે તો તે વ્યક્તિની દીક્ષા રદ્દ (ન હોવા બરાબર) થઈ જાય છે. પુસ્તકમાં લખેલું જ્ઞાન મોટે ભાગે કોઈ કામમાં નથી આવતું; અને તે જ જો બુદ્ધિગત હોય તો ટાણે કામ આવી શકે છે. તેવું જ દીક્ષામન્ત્રનું પણ સમજી લેવું. ગળામાં કંઠી પહેરી લેવા માત્રથી કંઈ થતું નથી. દીક્ષામન્ત્ર અને એના ભાવાર્થ નું નિરન્તર સ્મરણ કરતા રહેવું આવશ્યક હોય છે. તેથી જ શ્રીમહાપ્રભુજી ‘નવરત્ન’ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે :

તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ।

વદ્મિત્રેવ સતતં સ્થેયમ્ ઇત્યેવ મે મતિઃ ॥

અર્થ : “હે શ્રીકૃષ્ણ! આપ જ મારા રક્ષક છો” આવી ભાવના સહિત અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું રટણ હર્મેશા દ્વેક પ્રકારે કરતા રહેવું જોઈએ.

દીક્ષામન્ત્ર નકશા જેવો હોય છે. નકશો ખોવાઈ જતાં અજ્ઞાણો મુસાફર જેમ પોતાના ગન્તવ્ય-લક્ષ્યથી ભટકી જતો હોય છે તેવું જ દીક્ષામન્ત્રનું સ્મરણ ન રહેવાથી કોઈ પણ ધર્મસમ્રદાયનું અનુસરણ કરનારનું પણ થઈ શકે છે. અર્થાત્ તે પણ પોતાના ગન્તવ્ય-લક્ષ્ય બન્નેથી ભટકી શકે છે.

શરણમાર્ગ

અષ્ટાક્ષરમન્ત્રની દીક્ષાદ્વારા શરણમાર્ગમાં પ્રવેશ થાય છે. શરણમાર્ગ એ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશવા માટેનું પહેલું પગથિયું છે. આ અવસ્થામાં વૈષ્ણવે ૧.પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.
૨.ભાગવત્-ગીતા વગેરે દ્વારા શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રનો અભ્યાસ કરીને હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણભક્તિ દઢ થાય એવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
૩.અનુભવી સજ્જનોના સડ્ગથી લોકો પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે તેમ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના અનુભવી સારા વૈષ્ણવો તેમજ ગુરુ નો સડ્ગ કરીને વૈષ્ણવી જીવન જીવવામાટે પ્રેરણા મેળવવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણને પોતાના ઘરમાં પધરાવીને પોતાના તન-મન-ધનથી તેમની સેવા કરવા યોગ્ય બની શકાય એવી કૃપા શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીઠાકોરજી કરે એમાં જ શરણમાર્ગની સાર્થકતા છે. તેથી સેવા કરી શકવાની યોગ્યતા મેળવવી એ

શરણમાર્ગનું પ્રયોજન છે. આ યોગ્યતા મેળવવા વૈષ્ણવ અને સદ્ગુણો સંગ, સિદ્ધાન્તો તેમજ પ્રભુના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન એ સાધન છે. જ્યારે પોતાના ઘરમાં પોતાના તન-મન-ધનથી પ્રભુની સેવા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ જાય એ જ શરણમાર્ગનું ફળ છે.

વૈષ્ણવચિહ્નો

શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય, અન્યાશ્રયનો ત્યાગ વગેરે જેમ વૈષ્ણવતાના આન્તરલક્ષણો છે તેમ તિલક-કંઠી એ પુષ્ટિમાર્ગી વૈષ્ણવના બાહ્યલક્ષણો છે.

ભિન્ન-ભિન્ન વિદ્યાલયોના ગણવેશો ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના હોય છે. તેથી જો કોઈ બે વિદ્યાર્થીઓ જુદા-જુદા ગણવેશ પહેરીને જતાં હોય તો તરત જ સમજી શકાય કે તેઓ જુદી-જુદી શાળામાં ભણતા હશે. આથી ગણવેશ જેમ વિદ્યાલયની ઓળખ હોય છે તેમ તિલક-કંઠી જેવા બાહ્ય ચિહ્નો પુષ્ટિભક્તિસમ્રદાયના અનુયાયી હોવાની બાહ્ય ઓળખ છે.

ભારતદેશમાં અનેક ધર્મસમ્રદાયો છે. દ્વેક ધર્મસમ્રદાયોના બાહ્યચિહ્નો ભિન્ન-ભિન્ન છે. શિવજીને માનનારા કપાળે રાખનું ત્રિપુણ્ડ્ર કરે છે, દેવીને માનનારા ચાંદલો કરે છે, હનુમાનજીના ભક્તો સિંદૂર લગાવે છે. બાહ્યચિહ્નોની આવી વિવિધતા પાછળ દ્વેક સમ્રદાયની કોઈક વિશિષ્ટ ભાવના સમાયેલી હોય છે.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ જે બાહ્યચિહ્નો ધારણ કરવાના હોય છે તે બાબત મહાપ્રભુજી શ્રીવલ્લભાચાર્ય લખે છે:

શંખચક્રાદિકં ધાર્ય મૃદ પૂર્ણંગમેવ તત્ ।

તુલસીકાષ્ઠજા માલા તિલકં લિંગમેવ તત્ ॥

અર્થ : પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી પુરુષ વૈષ્ણવોએ કપાળ પર કુંકુમથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું અને ગળામાં તુલસીકાષ્ઠની કંઠી પહેરવી. બન્ને બાજુઓ વગેરે પર ગોપીચન્દનની માટીથી શંખ-ચક્ર વગેરે અંકિત કરવા. (વૈષ્ણવ બહેનોએ તો માત્ર કંઠી પહેરવી).

આ બાહ્યચિહ્નોથી વ્યક્તિના પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી વૈષ્ણવ હોવાની ઓળખ તો થાય જ છે, સાથે-સાથે આ ચિહ્નો પોતાના વૈષ્ણવધર્મનું સદા સ્મરણ પણ

કરાવે છે. તિલક પ્રભુના ચરણોનું પ્રતીક છે. કપાળ ઉપર ધારણ કરેલું તિલક ભગવત્શરણાગતિનું સ્મરણ પણ કરાવે છે.

પુષ્ટિભક્તિ

‘પુષ્ટિ’ એટલે કૃપા. પુષ્ટિમાર્ગમાં પુષ્ટિજીવનું ઐહિક પારલૌકિક બધું પ્રભુની કૃપાથીજ થાય છે. તે જ પ્રમાણે પ્રભુમાં ભક્તિ પણ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે જ્યારે પ્રભુ ભક્ત ઉપર એવી કૃપા કરે. ભક્તિની ઓળખ આપતાં મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય લખે છે :

“માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદઢઃ સર્વતોડધિકઃ સ્નેહો ભક્તિઃ”

અર્થ : પ્રભુના માહાત્મ્યના જ્ઞાન સહિત સુદઢ અને સહુથી વધુ સ્નેહ જ્યારે પ્રભુમાં થાય ત્યારે ભક્તિ થઈ કહેવાય.

ભક્તિના બે અંગો છે: ૧. માહાત્મ્યજ્ઞાન અને ૨. સ્નેહ. ‘માહાત્મ્ય’ એટલે મહિમા, સામર્થ્ય કે મોટાઈ. પ્રભુની મહિમા, સામર્થ્ય કે મોટાઈ નું જ્ઞાન એટલે માહાત્મ્યજ્ઞાન. પ્રભુના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન વેદ-ઉપનિષદ્, ભાગવત, ગીતા, ભક્તોના ચરિત્રો, વૈષ્ણવવાર્તાઓ વગેરે દ્વારા મેળવી શકાય છે. દાખલા તરીકે :

પોતાના ભક્તો માટે પ્રભુ નાના બાળકરૂપે શ્રીનન્દરાયજીને ત્યાં પ્રકટયા. એક દિવસ રમતાં-રમતાં શ્રીકૃષ્ણે માટી ખાધી. માતા યશોદાએ માટી કાઢવા શ્રીકૃષ્ણને મોઢું ખોલવા કહ્યું. જેવું પ્રભુએ પોતાનું મોઢું ખોલ્યું કે એમના મોઢામાં આખું જગત દેખાવા લાગ્યું.

આ જ પ્રમાણે અર્જુને પ્રભુને તેમનું દિવ્ય સ્વરૂપ દેખાડવામાટે વિનન્તી કરી. ત્યારે પ્રભુએ અર્જુનને પોતાનું વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું, જેમાં સૂરજ, ચંદ્રમા, તારાઓ પૃથ્વી બધું દેખાવા લાગ્યું!

ભક્ત પ્રહ્લાદને એના રાક્ષસ પિતાથી બચાવવા પ્રભુએ નૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને થાંભલામાંથી પ્રકટ થઈને એને માર્યો.

ભગવાન્ના આવા અદ્ભુત સ્વરૂપને જાણવું એ જ પ્રભુનું માહાત્મ્યજ્ઞાન.

જેઓ પ્રભુનું માહાત્મ્ય નથી જાણતાં તેઓ પ્રભુની ભક્તિ નથી કરી શકતાં. પ્રભુના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન થવાથી પ્રભુમાં આદરભાવ વધે છે જેને કારણે પ્રભુમાં સ્નેહ થાય છે. આ સ્નેહ જો નિઃસ્વાર્થભાવે અને સહજપણે થાય તો તે ‘ભક્તિ’ કહેવાય છે. જો, પરંતુ, પ્રભુમાં સ્નેહ કોઈ વસ્તુ મેળવવાની લાલચને કારણે થાય છે તો તે સ્વાર્થીપણું કહેવાય, સ્નેહ ન કહેવાય. તેથી, પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાન પૂર્વક નિઃસ્વાર્થ, સુદઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ વડે કરવામાં આવતી પ્રભુની સેવા તેમ જ ગુણગાન જ ભક્તિ છે.

આગળ આપણે જોઈ ગયા કે યોગ્યતા વિના કોઈપણ કાર્ય કરી શકાતું નથી. જીવ માત્ર પ્રભુનો અંશ છે. તેથી સ્વભાવથી તો દરેક જીવ પ્રભુનો દાસ-સેવક છે જ તેમ છતાં ભગવત્સેવા કરવામાટે વ્યક્તિમાં કંઈક યોગ્યતા હોવી જોઈએ. આ યોગ્યતા છે બ્રહ્મસમ્બન્ધ-આત્મનિવેદન.

બ્રહ્મસમ્બન્ધ

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુસેવા કરવા ઇચ્છનારનું બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષાથી દીક્ષિત થયેલ હોવું જરૂરી ગણાય છે. બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષા મેળવવા ઇચ્છનારમાં ઓછામાં ઓછી નીચે મુજબની યોગ્યતાઓ તો હોવીજ જોઈએ.

- શ્રીકૃષ્ણમાં દઢ વિશ્વાસ
- અન્યાશ્રયનો ત્યાગ,
- તિલક-કંઠી વગેરે બાહ્ય વૈષ્ણવચિહ્નો
- સમ્પ્રદાયનું જ્ઞાન મેળવવામાં તત્પરતા
- હરિ-ગુરુ-વૈષ્ણવમાં આદરભાવ અને
- શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાની ઇચ્છા

ઉપરોક્ત લક્ષણો દીક્ષાર્થી ધરાવે છે કે નહીં તેની પરીક્ષા કર્યા વિના ગુરુ તેને બ્રહ્મસમ્બન્ધ આપી ન શકે.

હવે માની લો કે ઉપરોક્ત લક્ષણો કોઈ વ્યક્તિમાં છે પરંતુ જો તેનો સમ્બન્ધ જ પ્રભુ સાથે ન થાય તો શું તે પ્રભુની સેવા કરી શકશે? જેમ ભણવા માટે ચોપડીઓ, પેન્સિલ, કંપાસ-બોક્સ, ગણવેશ બધું લાવીને રાખ્યું હોય

પરન્તુ જો બાળકને શાળામાં પ્રવેશ (એડમિશન) જ ન અપાવ્યો હોય તો તે ભણી શકવાનો છે ખરો? ના. આ જ પ્રમાણે, પ્રભુસેવા કરવા ઇચ્છનારે સર્વ પ્રથમ પ્રભુનું સેવકત્વ-દાસત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ગ્રન્થમાં મહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે :

સેવકાનાં યથા લોકે વ્યવહારઃ પ્રસિદ્ધયતિ ।

તથા કાર્ય સમર્પ્યેવ સર્વેષાં બ્રહ્મતા તતઃ ॥

ભાવાર્થ : જુના જમાનામાં જેમ એક નોકર/ગુલામ પોતાના માલિકને બધું અર્પણ કરીને નિશ્ચિન્ત બની માલિકના આશ્રયમાં રહેતો, પોતાના બધા કાર્યો માલિકની આજ્ઞા લઈને કરતો તેમ પુષ્ટિમાર્ગીએ પણ પ્રભુના સેવક બનીને, બધું પ્રભુને સમર્પિત કરીને તેના બધા વ્યવહારો ચલાવવા. આમ કરવાથી તેની દ્વેક વસ્તુ અને વ્યવહાર ભગવત્સમ્બન્ધ થવાથી દિવ્ય બની થઈ જાય છે.

પ્રભુને સર્વસ્વનું સમર્પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધમન્ત્રની દીક્ષાદ્વારા કરવામાં આવે છે. આ દીક્ષાથી જીવાત્માનો પ્રભુ સાથેનો સ્વામી-સેવકનો સમ્બન્ધ તાજો થઈ જાય છે. બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષાને ‘આત્મનિવેદન’ પણ કહે છે. ‘નિવેદન’ એટલે જણાવવું. પોતાના સહિત પોતાનું ઘર, પરિવાર, ધન બધું પ્રભુની સેવામાટે જ છેદ્વે પ્રકારે પ્રભુને જણાવવું તેનું નામ ‘આત્મનિવેદન’. બ્રહ્મસમ્બન્ધ કે આત્મનિવેદન એ સેવા કરવામાટેની દીક્ષા છે.

પ્રભુ જીવાત્માના અંશી છે અને જીવાત્મા પ્રભુનો અંશ છે. તેથી પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ સાથેનો જીવાત્માનો સ્વામી-સેવકસમ્બન્ધ તે જ ‘બ્રહ્મસમ્બન્ધ’ છે. મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના વંશજ પરન્તુ સુયોગ્ય ગોસ્વામી આચાર્ય પાસેથી બ્રહ્મસમ્બન્ધની વિધિવત્ દીક્ષા લેવાથી પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મસમ્બન્ધ થવાથી વૈષ્ણવના દ્વેહ-જીવના કૃષ્ણની સેવા કરવામાં આડે આવતાં કે પ્રતિબન્ધરૂપ થનારાં બધા દ્વેષો દૂર થઈ જાય છે. પ્રભુ તે નિવેદિત જીવાત્માને નિર્દોષ જેવો માનીને તેના દ્વારા કરવામાં આવતી સેવા તેમજ તેના દ્વારા સમર્પિત કરવામા આવતી વસ્તુઓનો સ્વીકાર કરે છે. આ વાત સમજાવતાં મહાપ્રભુ ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે:

“બ્રહ્મસમ્બન્ધકરણાત્ સર્વેષાં દ્વેહજીવયોઃ સર્વદ્વેષનિવૃત્તિર્ હિ”

ભાવાર્થ : જેમ બાળક ગમે તેટલું તોફાની કેમ ન હોય તો પણ તેના મા-બાપ તેને ઘરમાંથી કાઢી નથી મૂકતાં. મા-બાપ, કેમકે, સન્તાનોને પોતાના માને છે. તે જ

પ્રમાણે જીવ ગમે તેટલા દ્વેષોથી ભરેલો હોય તો પણ આત્મનિવેદન કરવાથી પ્રભુ તેને પોતાનો માનીલે છે. આત્મીયતાને કારણે પ્રભુ જીવના દ્વેષોને ગણકાર્યા વિના તેના દ્વારા કરાતી સેવાને સ્વીકારે છે.

અહીં એ ભૂલવું ન જોઈએ કે પ્રભુદ્વારા દ્વેષોને ન ગણકારવા અને મનુષ્યનું નિર્દોષ થઈ જવું તે બેમાં ઘણો તફાવત છે. બ્રહ્મસમ્બન્ધમન્ત્ર સાક્ષાત્ પ્રભુએ પ્રકટ થઈને મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યને આપ્યો હતો.

ગુરુના લક્ષણ

શિષ્યને સમ્પ્રદાયની મન્ત્રદીક્ષા આપીને તેને માર્ગના સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન કરાવે તેને ‘ગુરુ’ કહેવાય. ગુરુ એ માર્ગદર્શક હોવાથી તેની પવિત્ર ફરજ છે કે એ પોતાના શિષ્યોનેદ્ર

- ધર્મના માર્ગે દોરે
- અધર્મથી દૂર રાખે
- માર્ગના સિદ્ધાન્તોની સમજ આપે
- સેવા કરવાની પ્રેરણા આપે અને
- શિષ્યમાં ભક્તિભાવ વધે એવો પ્રયાસ કરે. આ સાથેતે
- પોતે પણ ધર્મનું આચરણ કરે.

આવા કર્તવ્યનિષ્ઠ ગુરુને શોધીને તેના શિષ્ય થવું જોઈએ. આવા ગુરુને, પરન્તુ, ઓળખવા કઈ રીતે? શ્રીમહાપ્રભુજી ‘સર્વનિર્ણયનિબંધ’માં કેવા લક્ષણવાળા પુરુષ વલ્લભવંશજને ગુરુ બનાવવો જોઈએ તે બતાવતાં આજ્ઞા કરે છે :

કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દમ્ભાદ્વિહિતં નરમ્ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞં ભજેત્ જિજ્ઞાસુરાદ્યાત્ ॥

સેવા કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા જિજ્ઞાસુએ નીચે બતાવેલ ત્રણ લક્ષણો બ્રહ્મસમ્બન્ધ આપનારમાં છે કે નહીં એની ખાતરી કરીને પછીજ તેનાથી બ્રહ્મસમ્બન્ધ લેવું જોઈએ. તેથી બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષા આપનારદ્ર

૧. શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તોથી વિપરીત આચરણ કરવાવાળો ન હોય.

-શ્રીમહાપ્રભુજીએ બતાવેલ પ્રકારે પોતાના ઘરમાં જ સેવા કરતો હોવો જોઈએ.

-ભગવત્સેવાને ફળરૂપ જાણીને કરતો હોય.

-જેમ વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં પોતાનાજ ધનથી પરિવારસહિત જાતેજ સેવા કરે છે તેમ ગુરુ પણ પોતેજ પોતાના ધનથી પોતાના ઘરમાં સેવા કરતો હોવો જોઈએ.

-ભગવત્સેવામાટે કોઈ પણ પાસેથી ધન, ભેટ-સામગ્રી માંગતો ન હોવો જોઈએ અને કોઈ આપવા તૈયાર થાય તેને સ્વીકારતો પણ ન હોવો જોઈએ.

૨. પ્રભુની સેવા કરતો હોય પણ જો પાખંડ કે લોભથી કરતો હોય તો એવી વ્યક્તિ ગુરુ થવા યોગ્ય ન ગણાય. આથી ગુરુએ લોકોને દેખાડવા, વાહવાહી મેળવવા કે લોકો પાસેથી શ્રીઠાકોરજી માટે પૈસા લઈને સેવા ન કરવી જોઈએ.

૩. ભાગવત્ કેમકે ભક્તિમાર્ગનો આધાર છે, આથી બ્રહ્મસમ્બન્ધદાતા ઓછામાં ઓછું ભાગવતના સારને તો જાણતો હોવો જ જોઈએ.

આમ તો આપણા બધાના ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજી છે જ છતાંય શ્રીવલ્લભાચાર્યની આજ્ઞા હોવાથી ઉપરોક્ત ત્રણ લક્ષણો જેમાં હોય એવા પુરુષ વલ્લભવંશજ ગોસ્વામી આચાર્ય પાસેથી દીક્ષા લેવી જોઈએ. અયોગ્ય વ્યક્તિ પાસેથી દીક્ષા લેવાથી દીક્ષા આપનાર અને લેનાર બંનેનું અનિષ્ઠ થાય છે. દીક્ષા લેનાર પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી નથી શકતો અને દીક્ષા આપનાર યોગ્યતાના અભાવે શિષ્યને સાચો રસ્તો દેખાડવાને ઠેકાણો ભટકતો છોડી મુકતો હોય છે અને અંતે પોતે પણ દોષી બને છે.

આમ મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યએ બતાવેલ લક્ષણોવાળા ગુરુપાસેથી દીક્ષા લેવી જોઈએ. આત્મનિવેદનમન્ત્રમાં જીવાત્મા પ્રભુને નિવેદન કરે છે: “હે શ્રીકૃષ્ણ! હું અને મારું બધું આપનું છે”. પરન્તુ શું આટલું બોલી લેવા માત્રથી વૈષ્ણવનું બધું કર્તવ્ય પૂરું થઈ જાય છે? ના. આત્મનિવેદન પછી તો આત્મનિવેદનનું ખરું કર્તવ્ય શરૂ થાય છે. નિવેદન કર્યા પછી દીક્ષિત વૈષ્ણવનું એ કર્તવ્ય બની જાય છે કે સર્વસમર્પણ કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા તેણે પ્રભુની સામે હાથમાં તુલસીપત્ર લઈને કરી હતી તેનું પાલન કરવામાટે પ્રભુને પોતાના ઘરમાં પધરાવીને પ્રભુને તેની સર્વવસ્તુનું સાક્ષાત્ સમર્પણ પ્રભુની સેવામાં કરે.

સર્વસમર્પણ

મહાપ્રભુ ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ગ્રન્થમાં બ્રહ્મસમ્બન્ધ લીધા પછી પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીનું કર્તવ્ય શું છે તે સમજાવતાં આજ્ઞા કરે છે:

“નિવેદિભિઃ સમર્પ્યેવ સર્વં કુર્યાદ્ ઇતિ સ્થિતિઃ”

અર્થ : જેમણે પ્રભુને આત્મનિવેદન કર્યું છે તેણે પોતાની બધી વસ્તુ તેમજ બધા કાર્યો પ્રભુને સમર્પિત કરવા જોઈએ.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ અહીં ‘નિવેદન’ અને ‘સમર્પણ’ નો ભેદ સમજાવ્યો છે. ‘નિવેદન’ એટલે પોતાનું બધું પ્રભુનું છે એવું પ્રભુને જણાવવું. જ્યારે કે ‘સમર્પણ’ એટલે પ્રભુને નિવેદિત કરેલ પોતાની સર્વ વસ્તુનો પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગ કરવો.

સમર્પણ કયા પ્રકારે થઈ શકે? શ્રીમહાપ્રભુજી ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે:

“તસ્માત્ આદૈ સર્વકાર્યે સર્વવસ્તુસમર્પણમ્”

અર્થ : હેક કાર્યની શરૂઆતમાં હેક વસ્તુને પ્રભુસેવાના ઉપયોગમાં લાવવી જોઈએ.

કદાચ કોઈને એવી શંકા થાય કે પ્રભુને બધું સમર્પિત તો કરવામાં આવે છે પરન્તુ શું પ્રભુ આપણાદ્વારા સમર્પિત વસ્તુનો સ્વીકાર કરતા હશે ખરા? આ શંકાનું સમાધાન ભગવાન્ ‘ગીતા’માં કરે છે :

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ।

તદ્દલં ભક્ત્યુપહતં અશ્નામિ પ્રયતાત્મનઃ॥

અર્થ : પાન, ફૂલ, ફળ, જલ જે કંઈ પણ ભક્તિભાવથી મને અર્પિત કરવામાં આવે છે તેનો હું અવશ્ય ઉપભોગ કરું છું.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી તો આત્મનિવેદન કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીની કાનિથી પ્રભુને સમર્પણ કરતો હોય છે, તો પછી તેનું સમર્પણ પ્રભુ કેમ ન સ્વીકારે? અહીં, પરન્તુ, એ યાદ રહે કે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી પણ જો શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા બતાવેલા સ્વસર્વસ્વસમર્પણના સિદ્ધાન્તને છોડી શ્રીઠાકોરજી માટે કોઈ બીજાથી ચીજ-વસ્તુ માંગીને પ્રભુને અર્પિત કરે અથવા તો એવી કોઈ વસ્તુ પ્રભુને અર્પિત કરે કે જેના ઉપર તેની માલિકી ન હોય તો પછી પ્રભુ તેવી વસ્તુનો સ્વીકાર કરતા નથી

જ. ઉલટાનું મહાપ્રભુની સિદ્ધાન્તમર્યાદાનો ભડગ કરવાથી અપ્રસન્ન પણ થાય જ છે. આ વાત શ્રીકિશોરીબાઈના પ્રસંગથી પ્રસિદ્ધ છે :

પરમ ભગવદ્દીય કિશોરીબાઈની ગરીબી જોઈને કોઈ વૈષ્ણવ કિશોરીબાઈના શ્રીઠાકોરજીને ભોગ ધરવા સુંદર મોંઘી સામગ્રી પધરાવી ગયો. પ્રભુને તેનાથી સુખ થશે એમ ધારી લઈ કિશોરીબાઈએ તે વસ્તુ સિદ્ધ કરીને પ્રભુને ભોગ ધરી. પ્રભુ, પરન્તુ, તે આરોગ્યા જ નહીં! કિશોરીબાઈએ કારણ જણાવવા વિનંતી કરતાં શ્રીઠાકોરજીએ આજ્ઞા કરી: “તે મારા માટે બીજાથી સામગ્રી કેમ લીધી? એને હું શા માટે આરોગું?” કિશોરીબાઈને તેમની ભૂલ સમજાઈ ગઈ.

આ પ્રસંગ ઉપરથી બધા પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીઓએ બોધપાઠ મેળવવો જોઈએ:

- શ્રીઠાકોરજી માટે કોઈએ પણ કદી પણ કોઈ પણ વસ્તુ આપવી નહીં.
- કોઈક સામે ચાલીને શ્રીઠાકોરજીમાટે ભેટ-સામગ્રી આપે તો પ્રથમ તો સ્વીકારવી જ નહીં.
- ભૂલથી જો સ્વીકારાઈ ગઈ હોય તો શ્રીઠાકોરજીને તે અડ્ડીકાર કદી પણ ન કરાવવી.

શ્રીઠાકોરજી પારકી વસ્તુઓ કદી સ્વીકારતાં નથી. વળી શ્રીગુસાંઈજી તો ‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ ગ્રન્થમાં સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે બીજા કોઈની ભેટ-સામગ્રીને પોતાના શ્રીઠાકોરજીના કાર્યમાં વાપરવી એ સેવા જ નથી. એ તો સેવાના નામે એક જાતનો ધંધો જ છે. તે જ પ્રમાણે કોઈકના શ્રીઠાકોરજીની સેવા-મનોરથ માટે ભેટ-સામગ્રી આપવી તે પણ સેવા નથી પરન્તુ સેવા-ભક્તિને પૈસા આપીને ખરીદવાની ખરાબ મનોવૃત્તિ છે. પરમ ભગવદ્દીય શ્રીપદ્મનાભદ્રસજીની વાર્તાથી પણ આ સિદ્ધાન્ત સમજાય છે.

આ બધી વાતોનો સાર એ નીકળે છે કે સમર્પણ તો કેવળ પોતાની માલિકીની વસ્તુનું જ થઈ શકે છે, પારકાની વસ્તુનું સમર્પણ થઈ શકતું નથી. એટલે પારકી વસ્તુ ભૂલથી પણ જો પોતાના સેવ્યપ્રભુની સામે આવી જાય તો પણ, જેમ કિશોરીબાઈના પ્રસંગમાં બન્યું તેમ, તે વસ્તુ અસમર્પિતજ રહે છે, કારણ કે પ્રભુ એને સ્વીકારતાં જ નથી. અહીં એ ભૂલવું ન જોઈએ કે અસમર્પિત

વસ્તુનો ઉપભોગ એ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં સર્વથા વર્જિત છે.

અસમર્પિતત્યાગ

અન્ય નદી-નાળા કે વરસાદનું પાણી ગડ્ડાજીમાં મળતાં જેમ તે ગડ્ડાજી જ બની જાય છે તેમ પ્રભુને સમર્પિત થતાં સર્વ વસ્તુ નિર્દોષ-ભગવદ્દીય બની જતી હોય છે. આવી નિર્દોષ વસ્તુનો ઉપયોગ જો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી કરે તો તેની અન્દર દોષો પ્રવેશી નથી શકતાં. પણ એવી વસ્તુ હોય કે જે પ્રભુને સમર્પિત ન થઈ હોય અથવા તો જેનો સ્વીકાર પ્રભુએ ન કર્યો હોય, જેમ કે કિશોરીબાઈની વાર્તામાં આપણે જોયું, એવી વસ્તુને જો પોતાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો દોષી બનાય છે. અસમર્પિત વસ્તુના ઉપયોગથી પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી પ્રભુથી બહિર્મુખ થાય છે. ખરેખર તો વસ્તુ કે વ્યક્તિ નો પ્રભુ સાથે સમ્બન્ધ ન હોવો તે જ એક મોટો દોષ છે. આથી શ્રીમહાપ્રભુજી ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે:

અસમર્પિતવસ્તુનાં તસ્માદ્ વર્જનમાચરેત્

ભાવ: પ્રભુસમ્બન્ધથી રહિત અસમર્પિત વસ્તુના ઉપયોગથી દોષ લાગે છે. સેવાકર્તાના તન-મન પ્રભુથી વિમુખ થઈ જાય છે. આથી અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ ત્યારે જ સમ્ભવ છે કે જ્યારે પ્રભુને પોતાના ઘરમાં પધરાવીને સર્વસમર્પણપૂર્વક તેમની સેવા કરવામાં આવે. અહીં આપણે કૃષ્ણસેવાના સ્વરૂપને સમજી લેવું જોઈએ.

કૃષ્ણસેવા

‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ગ્રન્થમાં મહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે :

“એતસ્મિન્ તત્પ્રવણં સેવા”

અર્થ : ચિત્તનું પ્રભુમાં લાગી જવું તે જ સેવા છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય કે ચિત્તને પ્રભુમાં કેવી રીતે લગાવવું? શું જપ, તપ, ધ્યાન કે યોગ થી લગાવવું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં મહાપ્રભુ કહે છે :

“તત્સિદ્ધયૈ તનુવિત્તજા”

અર્થ : પ્રભુને પોતાના ઘરમાં પધરાવી ઘર-પરિવાર-ધન-સમ્પત્તિ વગેરે બધાને પ્રભુસેવામાં જોડીને જો સ્વયં પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં આવે તો સેવાકર્તાનું ચિત્ત આપોઆપ જ પ્રભુમાં લાગી જશે.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગી વૈષ્ણવમાટે તો પ્રભુની સેવાજ બધું કાંઈ છે: જપ, તપ, ધ્યાન અથવા તીર્થ ડૂપ પણ. અહીં એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે આ પ્રકારે સેવા કરવાથી ચિત્ત ભગવત્પ્રવણ કેવી રીતે થાય?

ચિત્તનો એ સ્વભાવ હોય છે કે જે વસ્તુ એના સમ્પર્કમાં આવે એની તરફ તે આકર્ષાય. અને વસ્તુ જેટલી વધારે વાર અને નજીકથી સમ્પર્કમાં રહે એના તરફ વધુ આકર્ષાય. વ્યક્તિની સૌથી નજીકની વસ્તુ છે તેનું શરીર, તે પછી તેનો પરિવાર-ઘર-સમ્પત્તિ. આ બધી વસ્તુઓ તથા વ્યક્તિદ્વારા પૂર્વજન્મમાં થયેલા સારાં-નરસાં કર્મોના સંસ્કારો પણ તેના મનની નજીક રહેતા હોય છે. આ બધામાં મનુષ્યનું મન એક યા બીજી રીતે લાગેલું રહે છે. આવી સ્થિતિમાં જો તે માત્ર દેહથી પ્રભુની સેવા કરે તો તેનું મન અડધું સેવામાં રહેશે અને અડધું ઘર-પરિવાર વગેરેમાં. પણ જો તે પોતાના પરિવાર-ઘર-ધન-સંપત્તિ વગેરે બધાને પણ જો પ્રભુસેવામાં જોડી દે તો તેનું મન બીજે ભટક્યા વિના વધુને વધુ પ્રભુમાં લાગી શકશે. આ કારણે મહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે સેવા તો સર્વસમર્પણપૂર્વક જાતે જ કરવી જોઈએ.

નોકર મારફત સેવા કરાવવી અથવા કોઈ પાસેથી ભેટ-સામગ્રી લઈને ઠાકોરજીના કાર્યમાં વાપરવી તે સેવા નથી. કારણ કે તે સ્થિતિમાં પોતાના દેહ તથા પરિવાર નો વિનિયોગ ભગવત્સેવામાં થઈ શકશે નહીં. તે જ પ્રમાણે મન્દિર-હવેલીઓમાં ભેટ-સામગ્રી આપીને સેવા-મનોરથો કરાવવાથી વ્યક્તિના દેહ-ઘર-પરિવાર વગેરે અસમર્પિત જ રહે છે. આ પ્રમાણે એકલી તનુજા કે એકલી વિત્તજા કરવાથી વ્યક્તિનું મન પ્રભુમાં ક્યારેય લાગી શકતું નથી એમ શ્રીગુસાંઈજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે.

વધુમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે અન્યદ્વારા સેવા કરાવવાથી તો સેવા કરાવનારમાં દૈન્ય(દાસ)ભાવ વધવાને ઠેકાણે અહંકાર જ વધે છે. અને જો

બીજાની પાસેથી ભેટ-સામગ્રી લઈને પેતાના શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરવામાં આવે તો પોતાની ધન-સમ્પત્તિ તો પ્રભુને સમર્પિત થશે જ નહીં. તે અસમર્પિત જ રહી જશે. એટલું જ નહીં પણ શ્રીઠાકોરજીમાટે બીજા પાસેથી ભેટ-સામગ્રી લઈને સેવા કરવાથી સેવાકર્તાનું મન આવી રહેલ ભેટ-સામગ્રીને ભેગા કરવામાં જ કેવળ લાગેલું રહે છે. પ્રભુના નામે આવેલ ભેટ-સામગ્રીમાં લાલચ અને અસમર્પિતનું ભક્ષણ તો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં સર્વનાશનું જ કારણ છે! આ કારણથી શ્રીગુસાંઈજી ‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે.

“પૈસા આપીને બીજા પાસે કરાવેલી સેવા; અને બીજા પાસેથી ભેટ-સામગ્રી લઈને કરેલી સેવા તો સેવા જ નથી!”.

શ્રીપુરુષોત્તમજી આ વિધાનના સમર્થનમાં કહે છે કે યજમાન અને યજ્ઞ કરાવનાર જુદી-જુદી વ્યક્તિ હોય એ કર્મકાંડમાં તો ઠીક છે, પરંતુ ભગવાને ભક્તિના જેટલા પણ પ્રકારો બતાવ્યા છે તેમાં આવો કોઈ પ્રકાર ક્યાંય પણ બતાવ્યો નથી કે સેવા-કીર્તન કોઈક કરે અને તેના માટે પૈસા કોઈક બીજો આપે. વળી, ભગવાનના નામે ભેટ-સામગ્રી લઈને પોતાનું ગુજરાન ચલાવનારને તો શાસ્ત્રોમાં નીચ-પાપી ‘દેવલક’ કહ્યો છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગમાં સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ અને અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે: સ્વસર્વસ્વના સમર્પણની. આ સર્વસમર્પણના સિદ્ધાન્તના પણ ત્યારે ચૂરેચૂરા જ થઈ જાય છે કે જ્યારે બીજાને ભેટ-સામગ્રી આપી તેનાથી સેવા કરાવવામાં આવે અથવા તો બીજાથી ભેટ-સામગ્રી લઈને સેવા કરવામાં આવે છે. સર્વસમર્પણનો સિદ્ધાન્ત તૂટી જતાં તો પુષ્ટિમાર્ગ જ રહેતો નથી. આ બધા કારણોથી મહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે સેવા (ચિત્તની ભગવત્પ્રવણતા) તો એકમાત્ર ‘તનુવિત્તજા’ (પોતાના ઘરમાં પોતાના જ તનથી પોતાના જ ધનથી અને પોતાના જ કુટુંબીજનોના સહયોગથી પોતાને માથે બિરાજતા પ્રભુની સેવા) કરવાથી જ થાય છે. આવી તનુવિત્તજા સેવા પોતાના ઘર સિવાય બીજે ક્યાંય (હવેલી-મંદિરોમાં) સમ્ભવતી જ નથી. આથી શ્રીમહાપ્રભુજી ‘ભક્તિવર્ધિની’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે :

“ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ”

અર્થ : પોત-પોતાના વર્ણધર્મ અને આશ્રમધર્મ નું પાલન કરતાં-કરતાં પોતાના ઘરમાંજ પ્રભુસેવા કરવી જોઈએ.

આપણા ઘરમાં બિરાજતા શ્રીઠાકોરજી સ્વયં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. તેઓ જ આપણું સર્વસ્વ છેદ્રાવી ભાવનાથી સેવા કરવી જોઈએ. શ્રીમહાપ્રભુજી ‘ચતુઃશ્લોકી’ગ્રન્થમાં લખે છે :

“સર્વદ્વ સર્વભાવેન ભજનીયો પ્રજાધિપઃ”

અર્થ: પ્રજાના રાજા શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વભાવથી હંમેશા કરવી જોઈએ.

મનનો સ્વભાવ અતિ ચંચળ હોવાથી પ્રભુનું સ્મરણ જો થોડીવાર માટે પણ છૂટી જાય તો મન પ્રભુમાંથી હટી જઈ બીજે ભટકી જશે. આથી શ્રીમહાપ્રભુજી ‘ચતુઃશ્લોકી’ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે :

અતઃ સર્વાત્મના શસ્વદ્ ગોકુલેશ્વરપાદ્યોઃ ।

સ્મરણં ભજનં ચાપિ ન ત્યાજ્યમ્ ઇતિ મે મતિઃ॥

અર્થ : મન ક્યારેય પ્રભુથી અલગ ન થાય તેમાટે પ્રભુના સેવા-સ્મરણ ક્યારેય ન છોડવા જોઈએ. મન-વચન-કર્મથી હંમેશા પ્રભુના સેવા-સ્મરણ કરતા રહેવું જોઈએ.

બ્રહ્મસમ્બન્ધ લેતી વખતે દીક્ષાર્થી પોતાના પરિવારને પણ પ્રભુસમર્પિત કરે છે. આથી જેમ તે પોતાના ઘર, ધન, વગેરેનો વિનિયોગ (ઉપયોગ) ભગવત્સેવામાં કરતો હોય છે તેમ પરિવારનું સમર્પણ પણ ભગવત્સેવામાં કરવું તેનામાટે જરૂરી હોય છે. નહીં તો તેનું સમર્પણ અધુરું રહી જાય છે.

ક્યારેક એવું બની શકે છે કે પરિવારના બધા લોકોની ભગવત્સેવામાં એક સરખી રચિ જ ન હોય. આવી સ્થિતિમાં શું કરવું? શું તેમને બળ-જબરીથી પ્રભુની સેવામાં સામેલ કરવા? આનો ઉકેલ ‘સર્વનિર્ણયનિબન્ધ’માં શ્રીમહાપ્રભુજી આ પ્રકારે કરે છે :

ભાર્યાદિર અનુકૂલશ્ચેત્ કારયેદ્ ભગવત્ક્રિયામ્ ।

ઉદ્વસીને સ્વયં કુર્યાત્ પ્રતિકૂલે ગૃહં ત્યજેત્ ॥

અર્થ : પરિવારના જે સભ્યો સેવામાં ઉત્સાહપૂર્વક સામેલ થાય તેમના ઉપર પ્રભુની કૃપા છે એમ સમજી તેમને સેવામાં સહયોગી બનાવવા જોઈએ. જે લોકો, પરન્તુ, પ્રભુસેવામાં રચિ ન ધરાવતાં હોય તો, ભગવદ્વિચ્છા એવી જ હશે એવું સમજી, તેમને સેવામાં સામેલ કરવાનો દુરાગ્રહ ન રાખવો જોઈએ. જેટલી પણ થઈ શકે, જાતે જ સેવા કરવી જોઈએ. પરન્તુ સેવામાં પ્રતિબન્ધ કરનારની સાથે

રહેવું પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીમાટે જોખમી સાબિત થઈ શકે છે તે ભૂલવું ન જોઈએ.

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે પ્રભુનાં સેવા-ગુણગાનમય જીવન જીવનારને સમ્પ્રદાય બાબત કોઈ વાત જાણવાની ઇચ્છા થાય અથવા તો સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તોના વિષયમાં ક્યારેક કોઈ સંશય થાય તો તેને પોતાની જિજ્ઞાસા કે શંકા નું સમાધાન કેવી રીતે મેળવવું જોઈએ? અને તેને જે કંઈ પણ માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થાય તેની સત્યતા-અસત્યતાને તે કેવી રીતે જાણી શકે?

ઉપદેશ

ભણતી વખતે વિદ્યાર્થીને ક્યારેક કોઈ વાત સમજમાં ન આવે તો પોતાના શિક્ષકને પૂછતો હોય છે. શિક્ષક જો ઉપલબ્ધ ન હોય તો તે પોતાનાથી વધુ હોશિયાર સહપાઠી કે બીજા ભણેલ-ગણેલ પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવતો હોય છે. કોઈક વખતે એવું પણ બને કે પોતાની સમસ્યાનું સમાધાન વિદ્યાર્થીને શિક્ષક અથવા હોશિયાર સહપાઠી પાસેથી પણ ન મળે. આવી સ્થિતિમાં શું કરી શકાય? આ સ્થિતિમાં તો વિદ્યાર્થીને પોતાના અભ્યાસના પુસ્તકોમાંથી જાતે જ જવાબ શોધવાનો પ્રયાસ કરવો જરૂરી બને છે. આ જ પ્રમાણે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીએ પણ સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તોના વિષયમાં કોઈ જિજ્ઞાસા-શંકા થાય ત્યારે તેણે તેનું સમાધાન પ્રથમ તો પોતાના ગુરુ પાસેથી મેળવવું જોઈએ. ‘નવરત્ન’ગ્રન્થમાં મહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે :

“સેવાકૃતિર્ ગુરોર્ આજ્ઞા”

અર્થ : સેવા કેવી રીતે કરવી એનું જ્ઞાન આરંભે આપણને નથી હોતું. તેથી શરૂઆતમાં ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સેવા કરવી જોઈએ.

યોગ્યગુરુ જો ઉપલબ્ધ ન હોય તો જેઓ માર્ગના જાણકાર હોય અને જેમનું આચરણ માર્ગવિરુદ્ધ ન હોય એવા અનુયાયી પાસેથી સિદ્ધાન્તની સમજ મેળવવી. પણ માર્ગવિપરીત આચરણ કરનાર ગુરુ કે શિષ્ય કોઈની પણ પાસેથી ક્યારે પણ સલાહ ન લેવી; સમ્ભવ છે કે તે સ્વાર્થવશ સલાહ લેવા આવનારને પણ માર્ગભ્રષ્ટ કરીદે! આથી જ્યારે માર્ગદર્શન આપનાર કોઈ સુયોગ્ય વ્યક્તિ ન મળે ત્યારે જાતે જ શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગોપીનાથજી, શ્રીગુસાંઈજી આદિ માર્ગપ્રવર્તક આચાર્યો તેમ જ શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીહરિરાયજી, શ્રીપુરુષોત્તમજી આદિ પરવર્તી

આચાર્યોના ગ્રન્થો તેમજ વ્યાખ્યાઓને સમજીને પોતાની સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આમ પણ મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય આજ્ઞા કરે છે કે “શાસ્ત્રને સારી રીતે સમજીને ભગવત્સેવા કરવી જોઈએ”. આથી પુષ્ટિભક્તિમાર્ગને અનુસરવા ઇચ્છનારે સમ્પ્રદાયના પૂર્વાચાર્યોના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ અનિવાર્યપણે કરવો જોઈએ. સમ્પ્રદાયના મૂળગ્રન્થોનો થોડોઘણો અભ્યાસ પણ જેમણે નથી કર્યો હોતો તેવા પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીઓ અવાર-નવાર ગેરમાર્ગે દોરાતા હોય છે. તેઓએ જો સમ્પ્રદાયના મૂળગ્રન્થોનો ઓછો-વત્તો અભ્યાસ પણ જો કર્યો હોય તો કોઈની સલાહ કે આજ્ઞા શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ છે કે અનુરૂપ એટલું તો ઓછામાં ઓછું તેઓ જાણી જ શકે. આથી જ શ્રીહરિરાયજી ‘શિક્ષાપત્ર’માં દુઃસંગ કોને કહેવાય તે સમજાવતાં લખે છે :

યો વદ્વત્યન્યથાવાક્યં આચાર્યવચનાદ્ જનઃ ।

સંસૃતિપ્રેરકો વાપિ તત્સંગો દુષ્ટસંગમઃ ॥

અર્થ : જો કોઈ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ વાત કહેતું હોય કે પ્રભુથી વિમુખ થઈ જવાય તેવું કાંઈક કરવાની સલાહ આપતું હોય તો તેના સંગને દુષ્ટસંગ જાણવો. એવી આજ્ઞા જો પોતાના ગુરુની પણ હોય તો એવા ગુરુના સડ્ગને પણ દુઃસંગ સમજીને છોડી દેવો જોઈએ (કારણ કે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં ગુરુના પણ ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજી જ છે).

દાન-દેવદ્રવ્ય

બ્રહ્મસંબંધ મંત્રદ્વારા પ્રભુને આપણી દ્વેષ વસ્તુનું સમર્પણ કરીને આપણે મનમાં એવી ભાવના રાખીએ છીએ, કે પ્રભુ આપણા સ્વામી છે અને આપણે પ્રભુના સેવક છીએ. સેવકની એ ફરજ છે કે પોતાના સ્વામી જે વસ્તુનો ઉપયોગ કરીને આપે એનાથી પોતાના બધા કાર્યો કરે. પ્રભુના ઉપયોગમાં આવી ગયેલ વસ્તુ પ્રસાદ કે સમર્પિત કહેવાય છે. આપણે પ્રભુના સેવક હોવાથી આવી સમર્પિત વસ્તુથી આપણે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. આ તો થઈ સમર્પણની વાત. પરંતુ ઘણી વખત કોઈકને કંઈ વસ્તુ આપતી વખતે આપનારના મનમાં એવી ભાવના હોય કે “હવે આ વસ્તુ સદાય માટે લેનારની થાય, મારો તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો હક્ક ન રહે”. આવા મનોભાવથી જ્યારે આપણે કોઈને કંઈ

વસ્તુ આપી દઈએ છીએ, ત્યારે તે ‘સમર્પણ’ કર્યું ન કહેવાય, ‘દાન’ કર્યું કહેવાય. દાન કરતી વખતે આપણે વસ્તુ પરથી પોતાની માલિકી હટાવી જેને વસ્તુ આપી રહ્યા છીએ તેને વસ્તુનો માલિક બનાવીએ છીએ. આ રીતે પ્રભુને પણ જો કંઈ ભેટ-સામગ્રી આપવામાં આવે તો તે ભેટનું દ્રવ્ય અને સામગ્રી દેવદ્રવ્ય બને છે. આવી સામગ્રી કે દેવદ્રવ્યથી ખરીદેલ વસ્તુને જો પ્રભુસેવામાં સમર્પવામાં આવે તો તે વસ્તુ-સામગ્રી સામગ્રી કદાચ પ્રસાદ બને પરંતુ તે પ્રસાદનો ઉપયોગ કોઈથી પણ થઈ ન શકે. બહુ-બહુ તો તેને ગાયોને ખવડાવી શકાય.

તેથી હવેલી-મન્દિરોમાં શ્રીઠાકોરજીના માટે ભેટ-સામગ્રી માંગી કે સ્વીકારી ને શ્રીઠાકોરજીને જે ભોગ-સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે તે ‘દેવદ્રવ્ય’ જ હોય છે. આવી દેવદ્રવ્યની ભોગ-સામગ્રીનો પ્રસાદ કોઈ પણ લઈ ન શકે. ભૂલેચૂકે જો દેવદ્રવ્યનો પ્રસાદ આપણાથી લેવાઈ જાય તો ભયંકર પાપ લાગે છે. તેથી શ્રીગુણાંજળ ‘નવરત્ન’ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે :

“દાને હિ ન સ્વવિનિયોગઃ”

અર્થ: પ્રભુને દાનમાં આપેલી વસ્તુનો ઉપયોગ પોતાનામાં ન કરવો જોઈએ.

શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે :

“જે શ્રીઠાકોરજીનું દ્રવ્ય (દેવદ્રવ્ય) ખાશે એ મારો નહીં ગણાય અને મારો અનુયાયી ભગવદ્દીય હશે એ દેવદ્રવ્ય ક્યારે પણ નહીં ખાય અને જે ખાશે તે ઘણો પાપી થશે.”

આ સિવાય શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવક શ્રીસંતદાસ અને શ્રીગુણાંજળના સેવક એક બીનકારની વાર્તાથી પણ દાન અને દેવદ્રવ્યની સુંદર સ્પષ્ટતા થઈ જાય છે. આમ આપણે સમજ્યા કે પ્રભુને દાનમાં આપેલી વસ્તુ દેવદ્રવ્ય બની જાય છે માટે તે વસ્તુનો ઉપયોગ આપણે કદાપિ ન કરવો.

આપણો માર્ગ તો સમર્પણનો છે. સમર્પણ કરવાથી કોઈ પણ વસ્તુ પરથી આપણો માલિકી હક જતો નથી. માત્ર આપણા માલિકીના અભિમાનને પ્રભુસમર્પિત કરવામાં આવે છે. માટે સમર્પિત વસ્તુના ઉપયોગમાં દોષ નથી આવતો. પણ અહીં ફરી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે સમર્પણ માત્ર આપણી માલિકીની વસ્તુનું જ થઈ શકે છે. બીજા કોઈની વસ્તુ જો આપણા

શ્રીઠાકોરજીના ઉપયોગમાં આવે તો તે દેવદ્રવ્ય બની જાય છે.

દેવલક

આપણો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ એ નિષ્કામ નિઃસ્વાર્થ ભક્તિનો છે. જો કોઈ કામના છે તો બસ જન્મોજન્મ પ્રભુની સેવા કરવાનો અવસર મળતો રહે એ જ. આ જ નિર્ગુણભક્તિ છે. ભાગવતની સુબોધિની વ્યાખ્યામાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે :

“મનમાં લોભ, ઈર્ષ્યા, અભિમાન રાખીને, પાપ ધોવા માટે, કર્તવ્ય સમજીને કે કર્મના ફળોને પ્રભુને અર્પણ કરવાની ભાવનાથી જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે એ તો ખરેખર ભક્તિ જ નથી. આવી સ્વાર્થભાવના રાખીને કરવામાં આવતી ભક્તિ તો ભક્તિનું નાટકમાત્ર છે. આવા હલકા ભાવોથી ભક્તિનું નાટક કરનારને ભક્તિને ઠેકાણો દોષો જ મળે છે.”

આથી જ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે :

દેવાર્ચનપરો યસ્તુ વિતાર્થી વત્સરત્રયમ્ ।

સ વૈ દેવલકો નામ હવ્યકવ્યેષુ ગર્હિતઃ ॥

અર્થ : જે પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા ભગવાનની સેવા-પૂજા કરે છે તે નીચ ‘દેવલક’ કહેવાય છે. આવા અધમ માણસને યજ્ઞ-શ્રાદ્ધ વગેરે કર્મોમાં કદાપિ ન બોલાવવો.

આવા દેવલક પુજારી/સેવાકર્તા ને દ્વન-દ્વક્ષિણા કે ભોજનનું નિમન્ત્રણ પણ આપવું ન જોઈએ; કેમકે આપનારો ઉલટાનો પાપ ભેગા કરે છે. આવા દેવલકને જો અડકી જવાય તો પહેર્યે કપડે નહાવું જોઈએ. આથી શ્રીપુરુષોત્તમજી ‘સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી’ગ્રંથની વ્યાખ્યામાં લખે છે :

“લાભપૂજાર્થયત્નસ્ય ઉપધર્મત્વ-દેવલકત્વાદિસંપાદકત્વાત્”

અર્થ : પોતાને પૈસા મળે કે માન-પાન મળે એવી સ્વાર્થભાવનાથી જે શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરે છે તે પાખંડી અપવિત્ર ‘દેવલક’ કહેવાય છે.

તેથી શ્રીઠાકોરજીના માટે જે બીજા પાસેથી ભેટ-સામગ્રી માંગે છે કે સ્વીકારે છે એને શાસ્ત્રમાં અપવિત્ર ‘દેવલક’ કહેવામાં આવે છે. માટે આવા અધમ

સ્વાર્થથી પ્રભુની સેવા ન કરવી. પ્રભુ જ આપણું સાચું ધન છે એવી ઉચ્ચ ભાવના રાખીને નિષ્કામભાવથી પ્રભુસેવા કરવામાં આવે ત્યારે ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રવણ-કીર્તન-સત્સંગ

ઘરમાં પ્રભુસેવા કર્યા પછી આપણે બહારના કામોમાં લાગી જઈએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં આપણું મન પ્રભુથી વિમુખ થઈ જાય છે. આપણું મન પ્રભુથી વિમુખ ન થાય અને પ્રભુનું સ્મરણ હંમેશા બનેલું રહે એ માટે પ્રભુનું નામ-સ્મરણ અને કીર્તન ખૂબ જ જરૂરી છે. આથી સેવા પછીના સમયમાં (અનવસરમાં) પણ પ્રભુની લીલાનું વાંચન, શ્રવણ અને મનન કરતાં રહેવું જોઈએ. શરીરમાં પ્રવેશી ગયેલ રોગોને દૂર કરવા માટે આપણે જેમ દવા લઈએ છીએ તેમ આપણા મનમાં ઘર કરી ગયેલા ભક્તિવિરોધી ભાવોને દૂર કરવામાટે શ્રીમહાપ્રભુજી ભાગવતનો નિયમિત અભ્યાસ કરવાનું સૂચન કરે છે. પોતાના ગુરૂ પાસે અથવા કોઈ નિર્લોભી ભાગવતનો અભ્યાસુ વૈષ્ણવ હોય તો તેની પાસે ભાગવતનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. દ્વક્ષિણા લઈને જે ભાગવતસપ્તાહ કે પ્રભુના કીર્તન-ગુણગાન કરતો હોય તેની પાસે સાંભળવા ક્યારે પણ ન જવું. પૈસા કમાવા જે લોકો પ્રભુના કથા-કીર્તન કરે છે તેની નિંદા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજી ‘જલભેદ’ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે :

“જલાર્થમેવ ગતાસ્તુ નીચાઃ ગાનોપજીવિનઃ”

અર્થ : જે લોકો પૈસા કમાવા માટે પ્રભુના કથા-ગુણગાન-કીર્તન કરે છે એમના મનોભાવને ગંદા પાણીના ખાબોચિયા જેવા સમજવા જોઈએ.

માટે જેમ ગંદા પાણીથી આપણે દૂર રહીએ છીએ તેમ આવા નીચ લોકોથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ. આવા લોકોનો સંગ ક્યારે પણ ન કરવો જોઈએ. પરંતુ જે ભગવદ્દીય છે, નિસ્વાર્થ છે એવાની પાસે જઈ આપણે કરેલ આત્મનિવેદનનું અને પ્રભુ-લીલાનું સ્મરણ, શ્રવણ અને કીર્તન કરવું જોઈએ. આ જ પ્રમાણે ભાગવત માટે પણ શ્રીમહાપ્રભુજી ‘સર્વનિર્ણયનિબંધ’માં આજ્ઞા કરે છે:

પઠનીયં પ્રયત્નેન સર્વહૃતુવિવર્જિતમ્ ।

વૃત્ત્યર્થ નૈવ યુજ્યત પ્રાણૈર્કલ્પગતૈરપિ ॥

અર્થ : કોઈ પણ જાતની લૌકિક કે પારલૌકિક કામના રાખ્યા વિના ભાગવતનો અભ્યાસ જાતે જ કરવો. પ્રાણ ચાલ્યા જાય તો પણ ભાગવતને પૈસા કમાવાનું

સાધન ન બનાવવું.

ભાગવત શ્રીમહાપ્રભુજીને મન સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી તો ભાગવતને વેદ તેમ જ અન્ય પુરાણો કરતાં પણ વધુ મહત્વ આપે છે. કારણકે પ્રભુના પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ તેમ જ બ્રહ્મવાદનું જોડણું સ્પષ્ટ અને સુંદર નિરૂપણ ભાગવતમાં છે એટલું તો વેદ, ઉપનિષદ કે અન્ય પુરાણોમાં પણ નથી. અહીં તમને પ્રશ્ન થશે કે બ્રહ્મવાદ એટલે શું?

બ્રહ્મવાદ

ચતુઃશ્લોકી ભાગવતમાં ભગવાન્ બ્રહ્મવાદનું સ્વરૂપ સમજાવતાં આજ્ઞા કરે છે :

અહમેવાસમેવાગ્રે નાન્યત્ યત્ સદ્સત્પરમ્।

પશ્ચાદ્ અહં યદ્દેતચ્ચ યોવશિષ્યેત સોસ્મ્યહમ્।

અર્થ : આ જગત્સૃષ્ટિના પહેલાં હું (શ્રીકૃષ્ણ) જ હતો. મારા સિવાય બીજું કંઈ પણ ન હતું. જે જડ-ચેતન દેખાઈ રહ્યું છે તે પણ હું જ છું. અને પ્રલય પછી જે કંઈ પણ બચશે તે પણ મારા સિવાય બીજું કંઈ નહીં હોય.

સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો ભગવાને જ પોતાની કીડા માટે આ જગત્ બનાવ્યું છે. આ જગત્માં જે કંઈ પણ જડ-ચેતન છે તે ભગવાને જ બનાવ્યું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણથી મોટું બીજું કંઈ જ નથી. આ જ બ્રહ્મવાદ છે.

પ્રમાણ

જ્ઞાનપ્રાપ્તિના સાધનને ‘પ્રમાણ’ કહેવામાં આવે છે. જેમ આપણને માટલું દેખાતું હોય તો તેના દેખાવામાં આપણી આંખો પ્રમાણ કે સાધન કહેવાય. કીર્તન સાંભળવામાં કાન પ્રમાણ કહેવાય. જે ઇતિહાસ આપણે જાણીએ છીએ તેમાં આપણા વડીલોના વચનો અથવા ઇતિહાસકારો દ્વારા લખાયેલા પુસ્તકો પ્રમાણ મનાય છે. રાણા પ્રતાપ, શિવાજી અથવા માનસિંહ જેવા રાજાઓ અથવા તેમના કાર્યો ને આપણે જાતે જોયા નથી, છતાં પણ આપણે તેમના વિશે ઘણું બધું જાણીએ છીએ અને માનીએ પણ છીએ કે તેમણે આવા-આવા કાર્યો કર્યા

હતા. આ આપણે કોરી શ્રદ્ધાથી નહીં પણ બુદ્ધિથી જાણીએ અને માનીએ છીએ. તે જ પ્રમાણે આ જગત કોણે બનાવ્યું છે, શેમાંથી બનાવ્યું છે, ભગવાન્ કેવા હોય છે, ભગવાનને મેળવવા કેવી રીતે વગેરે બાબતો આપણે આપણી બુદ્ધિથી જાણી શકતા નથી. ભાગવત, ગીતા જેવા શાસ્ત્ર, અને શ્રીમહાપ્રભુજી જેવા મહાપુરુષો, કે જેઓએ સ્વયં ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, તેઓ જ્યારે આપણને આ બધી વાતો સમજાવે ત્યારે આપણે જાણી શકીએ છીએ. આથી શાસ્ત્રોના વચન અને મહાપુરુષોની વાણી આપણા માટે પ્રમાણ (જ્ઞાનનું સાધન) છે.

આમ તો શાસ્ત્રોનો વિસ્તાર એટલો બધો છે કે તેને સમજવામાં પૂરો એક જન્મ પણ ઓછો પડે. કદાચ કોઈ વ્યક્તિ બધા શાસ્ત્રો વાંચી લે તો પણ શાસ્ત્રોનો આશય સમજવો બહુ જ કઠિન છે. કારણકે શાસ્ત્રોમાં બધી વાતો કોઈ એક વ્યક્તિને માટે લખાઈ નથી; જુદા-જુદા સ્વભાવવાળા લોકો માટે શાસ્ત્રોમાં જુદી-જુદી વાતો બતાવાઈ છે, તેથી ક્યાંક-ક્યાંક શાસ્ત્રોની વાતોમાં આપણને વિરોધાભાસ પણ દેખાય છે. અત્યંત બુદ્ધિમાન્ વ્યક્તિની વાત તો કાંઈ જુદી હોઈ શકે પણ સાધારણ લોકો માટે બધા શાસ્ત્રોને વાંચીને સમજી લેવા એ ગજા બહારની વાત છે.

આમ તો બધા શાસ્ત્રો ભગવાનની પ્રેરણાથી જ પ્રકટ થયા છે છતાં, શ્રીમહાપ્રભુજી સલાહ આપે છે કે શરૂઆતમાં તો તે જ શાસ્ત્રો ભણવા જોઈએ કે જેમાં ક્યાંય કોઈ વિરોધાભાસ કે અસ્પષ્ટતા ન હોય અને જે બધા શાસ્ત્રોનો નિયોડ સમજાવતા હોય. તેથી બ્રહ્મવાદ તેમ જ પુષ્ટિભક્તિના સિદ્ધાન્તો ની પ્રાથમિક સમજ કેળવવામાટે શ્રીમહાપ્રભુજી ‘શાસ્ત્રાર્થનિબંધ’માં લખે છે:

વેદઃ શ્રીકૃષ્ણવાક્યાનિ વ્યાસસૂત્રાણિ ચૈવ હિ।

સમાધિભાષા વ્યાસસ્ય પ્રમાણં તચ્ચતુષ્ટયમ્।

અર્થ : પ્રાથમિક કક્ષામાં વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર અને ભાગવત આ ચારે એક-બીજાના પૂરક થઈને પ્રમાણ (જ્ઞાનના સાધન) છે.

અહીં સુધી પુષ્ટિભક્તિમાર્ગને આપણે શાસ્ત્રો અને આચાર્યવચનોના આધારે ટૂંકમાં સમજ્યા. બધા શાસ્ત્રોનો નિયોડ આ જ છે :

એકં શાસ્ત્રં દેવકીપુત્રગીતમ્, એકો દેવો દેવકીપુત્ર એવા

મંત્રોષ્ઠેકસ્તસ્ય નામાનિ યાનિ, કર્માષ્ઠેકં તસ્ય દેવસ્ય સેવા।।

અર્થ: ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે કહેલી ગીતા જ સર્વશાસ્ત્રોના સારરૂપ શ્રેષ્ઠતમ શાસ્ત્ર છે. એક ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ જ દેવાધિદેવ છે. શ્રીકૃષ્ણનું નામ એ જ શ્રેષ્ઠ મંત્ર છે. અને શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે.

સામાન્યધર્મ

શરીર અને આત્મા જેમ બે જુદાં-જુદાં છે તેમ ધર્મના પણ બે પ્રકારો હોય છે. પહેલો છે આત્મધર્મ જે જીવાત્માને અનુલક્ષીને છે. પુષ્ટિભક્તિદ્વૈકૃષ્ણસેવા તથા શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનું શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણદ્વૈકૃષ્ણસેવા છે. બીજો છે દેહધર્મ. સમાજમાં આપણે કઈ રીતે રહેવું, શું કરવું, શું ન કરવું આદિ જેમાં સમજાવવામાં આવે છે એ દેહધર્મ. આને જ બાહ્યધર્મ પણ કહે છે. તેને વૈદિક-વર્ણાશ્રમ-સનાતનધર્મ પણ કહેવામાં આવે છે. આજકાલ બોલચાલમાં તેને ‘હિંદુધર્મ’ પણ કહેવાય છે. દેહધર્મનું નિરૂપણ સ્મૃતિ, ધર્મશાસ્ત્ર તેમ જ પુરાણોમાં મળે છે.

દેહધર્મના પણ ફરી બે પ્રકારો હોય છે. એક છે વિશેષધર્મ, જેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા વર્ણો તેમ જ સંન્યાસ, વાનપ્રસ્થ, ગૃહસ્થ અને બ્રહ્મચર્ય એવા આશ્રમોના ભેદથી તેમના કર્તવ્યો અને અકર્તવ્યો બતાવવામાં આવે છે. બીજો છે સામાન્યધર્મ. સામાન્યધર્મો બધા માટે સમાનરૂપે કહેવામાં આવ્યા છે. ધર્મના આવા ભેદો તથા ઉપભેદો આપણે નીચે જણાવેલ સારણિ મુજબ સમજી શકાય છે :

દેહધર્મ :

સામાન્યધર્મ :

ધૃતિ-ક્ષમા-દમ-અસ્તેય-શૌચ-

ઇન્દ્રિયનિગ્રહ-ધી-વિદ્યા-સત્ય-અક્રોધ

વિશેષધર્મ :

૧. વર્ણધર્મ - બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર

૨. આશ્રમધર્મ - બ્રહ્મચર્ય-ગૃહસ્થ-વાનપ્રસ્થ-સંન્યાસ

આત્મધર્મ :

ભગવદ્દાશ્રય-શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણ-સેવા

મનુસ્મૃતિમાં સામાન્યધર્મ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યા છે :

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમ્ ઇન્દ્રિયનિગ્રહઃ।

ધીર્વિદ્યાસત્યમ્ અક્રોધો દ્વિષઃ ધર્મલક્ષણમ્॥

અર્થ :

૧. ધૃતિ= સંતોષી બનવું.

૨. ક્ષમા= પ્રાણીમાત્ર પર દયા રાખવી, કોઈનું પણ ખોટું ન વિચારવું.

૩. દમ= સહનશીલ બનવું.

૪. અસ્તેય= અન્યાયથી કોઈનું કંઈ પણ ન લેવું. ચોરી ન કરવી.

૫. શૌચ= શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પવિત્રતા રાખવી.

૬. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ= હાથ, પગ, આંખ, નાક વગેરે ઇન્દ્રિયોને અધમકાર્યથી દૂર રાખવી. વિલાસી ન બનવું.

૭. ધી= ધર્મ તેમ જ વ્યવહારનું જ્ઞાન મેળવવું.

૮. વિદ્યા= આત્મધર્મનું જ્ઞાન મેળવવું.

૯. સત્ય= સાચું બોલવું. સત્યનો પક્ષ લેવો. ખોટું ન કરવું.

૧૦. અક્રોધ= મન પર કાબૂ રાખી ગુસ્સે ન થવું.

આ દસેય ધર્મો મનુષ્યમાત્ર માટે કલ્યાણકારી છે. આ ધર્મને જો આપણા જીવનમાં ઉતારવામાં આવે તો આપણું સામાજિક જીવન તો સુધરે જ છે, સાથે આપણી પુષ્ટિભક્તિમાં પણ આ ધર્મો સહાયક થાય છે. આપણે પુષ્ટિધર્મનું પાલન કરવાની સાથે હિંદુ-વૈદિક-સનાતન-વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન પણ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રો વર્ણાશ્રમધર્મ મુજબ આપણને જે વિશેષધર્મનું આચરણ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે ધર્મોને શક્તિ અનુસાર આચરણમાં લાવવા જોઈએ. પરંતુ અધર્મ, પરધર્મ તેમ જ ઉપધર્મો(પાખંડ)થી તો યથાશક્તિ નહીં, હમેશા જ દૂર રહેવું જોઈએ.

પ્રભુનો પરિકર

જે વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણા મનમાં પ્રેમ-આદરની ભાવના હોય તેની સાથે સમ્બન્ધ ધરાવતી વ્યક્તિ-વસ્તુ-સ્થળ વગેરે આપોઆપ જ આપણામાટે આદરણીય બની જતા હોય છે. તેથી જ શ્રીકૃષ્ણને ચાહનારા ભક્તો શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય એવી વ્રજભૂમિ, તુલસી, શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, વૈષ્ણવ, ગાયો વગેરે

પ્રત્યે સહજ પ્રેમ-આદર ધરાવતા હોય છે.

આપણા ધર્મમાં ગાયને ખૂબ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. ગાય આપણા માટે ધાર્મિક-પવિત્ર પ્રાણી હોવાની સાથે આપણી માતા સમાન છે. ગાય માટે કહેવાયું છે :

“માતરઃ સર્વભૂતાનાં ગાયઃ સર્વસુખપ્રદા”

અર્થ : બધાને સુખ આપનારી ગાય બધા મનુષ્યોની માતા સમાન છે.

વળી ગાય તો પ્રભુને અત્યંત પ્રિય છે. ગાય વિના પ્રભુ રહી જ નથી શકતા. ગાયનું પાલન-પોષણ તેમ જ રક્ષણ કરતાં હોવાથી જ શ્રીકૃષ્ણનું નામ ગોપાલ પડ્યું છે. પ્રભુને પ્રિય એવી ગાયનું પાલન-પોષણ તેમ જ રક્ષણ કરવું એ આપણું પવિત્ર કર્તવ્ય છે.

યમુનાષ્ટક ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીયમુનાજીને પુષ્ટિજીવોની માતા તરીકે નવાજ્યા છે. આજે યમુનાકિનારે વસેલા ગામ-શહેરોની અને સ્થપાયેલા કારખાનાઓની ગટરોનું પાણી પવિત્ર યમુનાજીમાં છોડાતું હોવાને કારણે યમુના નદિ આજે ગટર બની ચુકી છે. યમુનાજીનું પાન કરનારાઓ ગમ્ભીર રોગોના શિકાર બની રહ્યા છે. આવા સમયે યમુના નદિમાં ઠલાવાતી ગટરોને સરકારદ્વારા અટકાવી તેને પ્રદૂષણથી મુક્ત બનાવવી એ પણ પુષ્ટિમાર્ગીઓની પવિત્ર ફરજ અને જવાબદારી બની રહે છે.

દિનચર્યા

આખસ એ આપણા વિકાસનો મોટો શત્રુ છે. માટે આખસને ત્યાગી સવારે વહેલા ઊઠવું. જો દિવસની શરૂઆત આપણે સારા કાર્યથી કરીએ તો આખો દિવસ સારો જાય. માટે સવારે ઊઠતાં જ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચિત્રજીના દર્શન કરવા. જો ઘરમાં પ્રભુ બિરાજતા હોય તો ત્યાં જઈએ દંડવત્ પ્રણામ કરવા. પછી ઘરના બધાને “જય શ્રીકૃષ્ણ!” કહી મોટાઓના આશીર્વાદ લેવા.

સ્નાન બાદ તિલક કરી ચરણામૃત લઈને શ્રીઠાકોરજી બિરાજતા હોય તો બને તેટલી સેવા ઘરના મોટાઓને પૂછીને કરવી. દીક્ષામંત્રનું સ્મરણ ન રહે તો દીક્ષા નિવૃત્ત થઈ જાય છે એવું શાસ્ત્ર કહે છે. માટે આપણે લીધેલી અગ્રધાર-

બ્રહ્મસંબંધ દીક્ષાના મંત્રની ઓછામાં ઓછી એક માળા અવશ્ય કરવી. શાંત જગ્યા ઉપર બેસી મનને સ્થિર કરી શ્રીઠાકોરજીનું ચિત્ર સામે પધરાવી દર્શન કરતાં-કરતાં જપ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રંથોનો અભ્યાસ જો આપણને હોય તો માર્ગમાં ક્યારે પણ સંદેહ ન થાય. માટે ષોડશગ્રંથ, નિબંધ આદિ ગ્રંથોનો આગ્રહપૂર્વક યથાશક્તિ દરરોજ પાઠ કરવો. ભાગવત-ગીતાના પણ અર્થનો અભ્યાસ જરૂર કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામ’ ગ્રન્થની રચના ભાગવતના સારરૂપે કરી છે. દરેક પુષ્ટિમાર્ગીએ તેનો પાઠ જરૂર કરવો જોઈએ. પાઠ તો દિવસમાં ગમે ત્યારે કરી શકાય પરંતુ સવારે નાહીને કરી શકીએ તો વધારે સાફ.

જો બ્રહ્મસંબંધદીક્ષા લીધી હોય તો સમર્પિત પ્રસાદના ભોજનનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ, પોતાના માથે બિરાજતા શ્રીઠાકોરજી પોતાની સત્તાથી ધરાવેલ જે સામગ્રી આરોગ્યા હોય તે જ ભોજનમાં લેવું જોઈએ. માટે ઘરમાં બિરાજતા શ્રીઠાકોરજી જે આરોગ્યા હોય તે જ લેવું. કોઈ પણ જાતનું વ્યસન-બંધાણ આપણી બુદ્ધિનો નાશ કરનારું છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારના વ્યસનનો ત્યાગ કરવો.

દિવસ દરમિયાન જે ખાલી સમય મળે તેમાં માર્ગના સિદ્ધાન્તગ્રંથો, ૮૪ વૈષ્ણવોની વાર્તા તેમજ માર્ગસંબંધી પ્રામાણિક સાહિત્યનું વાંચન કરવું. ગામમાં જ્યાં ષોડશગ્રન્થના અભ્યાસવર્ગો કે પાઠશાળા ચાલતાં હોય ત્યાં પણ આગ્રહપૂર્વક જવું. ગામમાં ગુરૂદેવ કે ગોસ્વામી આચાર્ય બિરાજતા હોય તો માર્ગના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવવા એમને વારંવાર વિનંતી કરવી. ગુરૂઓનું પણ એ અનિવાર્ય દૈનિક કર્તવ્ય છે કે તેઓ પોતાના શિષ્યોને સિદ્ધાન્તોપદેશ કરે. ગુરુપદે બેસનાર વ્યક્તિ માર્ગના સિદ્ધાન્તોનો ઉપદેશ ન કરતો હોય તો તે ગુરુ થવાને લાયક જ નથી.

માર્ગને લગતી જે કોઈ પણ સારી પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેમાં શક્તિપ્રમાણે તન-મન-ધનથી સહયોગ આપવો. આપણા માર્ગ તેમજ પ્રભુ માટે બૂરું બોલનારાઓનો વિરોધ કરવો. જ્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કાર્ય થતું હોય ત્યાં જવું નહીં અને તેવા કાર્યમાં સહયોગ પણ ન આપવો. કેમકે માર્ગવિરુદ્ધ કાર્ય કરવું કે એવા સ્થળો પર જવું એનાથી મોટું પાપ બીજું કોઈ નથી.

જે લોકો અજ્ઞાણતાં શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધ આચરણ કરતા હોય તેમને પ્રેમથી સમજાવવા એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. પરંતુ આ ત્યારે જ શક્ય બને કે જ્યારે આપણે ખુદ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતો જાણતા હોઈએ.

અંતે આપણે સહુ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી એવી પ્રાર્થના કરીએ કે આપણને માર્ગના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય અને તે પ્રમાણે આપણે આચરણ કરી શકીએ એવી બુદ્ધિ, શક્તિ તેમજ નિષ્ઠા આપે.